

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

---

**ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН**

---

**КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ, ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ**

---

## **Пояснювальна записка**

до дипломної роботи

**МАГІСТР**

(освітній ступінь)

на тему: «Суб'єкт-суб'єктне управління педагогічним процесом як засіб  
гуманізації вищої освіти»

Виконала: студентка 2 року навчання  
групи 8.06.011.020.19.1  
спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»  
освітньої-професійної програми  
«Педагогіка та адміністрування освіти»

Наумова Кристина Віталіївна

Керівник: к.пед.н., доц. Петренко Вікторія  
Олександрівна

Рецензент: к. пед. н., доц. кафедри менеджменту  
культури та соціальних технологій ХДАК  
Максимовська Наталія Олександрівна

Харків – 2020 рік

## РЕФЕРАТ

Дипломна робота містить 81 сторінку, 1 таблицю, 3 рисунки, список літератури з 60 найменувань, 1 додаток.

### СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНЕ УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ ЯК ЗАСІБ ГУМАНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Об'єктом дослідження є процес гуманізації системи вищої освіти.

Предметом дослідження є впровадження суб'єкт-суб'єктного управління у педагогічний процес у закладах вищої освіти в умовах гуманізації освіти.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні специфіки та аналізі процесу гуманізації системи вищої освіти через суб'єкт-суб'єктне управління педагогічним процесом.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання: розкрити теоретичні основи суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом у закладах вищої освіти в умовах гуманізації на підставі аналізу наукової літератури; визначити поняттєво-термінологічне поле дослідження; розкрити теоретичні засади впровадження суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом у закладах вищої освіти; теоретично обґрунтувати аналіз засобів гуманізації педагогічного процесу та впровадження суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом.

За результатами дослідження сформульовані відповідні методичні рекомендації.

Одержані результати можуть бути використані в управлінській діяльності керівника закладу вищої освіти.

Рік виконання дипломної роботи – 2020

Рік захисту роботи – 2020

## ЗМІСТ

ВСТУП .....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ ...	10
1.1 Гуманізація освіти у закладах вищої освіти .....	10
1.2 Специфіка педагогічного процесу в умовах гуманізації освіти ....	17
Висновки до розділу 1 .....	25
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ .....	27
2.1 Характеристика управління педагогічним процесом в умовах гуманізації освіти .....	27
2.2 Суб'єкт-суб'єктне управління педагогічним процесом у закладах вищої освіти в умовах гуманізації освіти .....	35
Висновки до розділу 2 .....	49
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ВПРОВАДЖЕННЯ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ У ХНЕУ ІМ. СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ .....	51
3.1 Аналіз засобів гуманізації педагогічного процесу у ХНЕУ ім. С. Кузнеця .....	51
3.2 Аналіз суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом у ХНЕУ ім. С. Кузнеця .....	56
3.3. Соціально-психологічний аспект міжособистісних взаємин суб'єктів освітньої діяльності .....	71
Висновки до розділу 3 .....	81
ВИСНОВКИ .....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ .....	86
ДОДАТКИ .....	91

## ВСТУП

Наявна освітня система не повною мірою задовольняє потреби сучасного українського суспільства та потребує поширення гуманізації. Як результат, державна система освіти має стати більш гуманістичною. Тобто, ця система повинна створювати умови для появи вільної творчої особистості, не лише обізнаної, а й духовної.

Основи гуманізації освіти в Україні зародилися ще в нормативних документах освітньої реформи 90-х років. Саме тоді наша держава стала на шлях до гуманізації освіти. Гуманістичний підхід, згідно з Конституцією України 1995 року [14, с. 93] – це можливість подолання знеособлювання освіти, зневаги до суб'єктів навчального процесу, як кардинальна зміна спрямування діяльності освітніх закладів країни.

Гуманізація закликає до доброго ставлення до людини та прийняття загальнолюдських цінностей. Головна цінність – особистість та її покращення, вдосконалення.

Розв'язання сучасних питань демократизації суспільного життя та духовно-інтелектуального відродження народу України тісно пов'язане з гуманізацією освіти, тому що саме освіта впливає на молоде покоління. Тому, гуманізація – невід'ємна частина формування нового суспільного життя.

Гуманізація освіти розкривається у процесі створення потрібних умов задля самореалізації студентів у сучасному просторі та сприяє формуванню критичного мислення та моральних якостей, розкриттю потенціалу кожної особистості [21, с. 23].

Тому, постає проблема можливості впровадження суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом в умовах гуманізації вищої освіти взагалі.

Суттєвим чинником вирішення даної проблеми виступає організація педагогічного процесу на суб'єкт-суб'єктній взаємодії педагога та студента.

Отже, головним принципом створення оптимальних умов задля продуктивної діяльності студентів є створення освітнього процесу на засадах гуманістичного суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом, який сприятиме підвищенню продуктивності та зацікавленості студентів.

Актуальність порушеної проблеми зумовлена аналізом великої кількості наукових досліджень щодо гуманізації освітнього процесу останніх років. Це свідчить про інтерес до проблеми гуманізації освіти. Варто констатувати, що особистісна орієнтація освіти дає підстави для впровадження суб'єкт-суб'єктного управління освітньою діяльністю студентів, що спрямоване на створення умов для самореалізації та саморозвитку майбутніх фахівців. Проблемі професійної підготовки до певного виду взаємодії (соціальної, професійної, міжкультурної) присвятили свої дослідження В. Сухомлинський, В. Петренко, С. Дмитриченкова, Н. Ковчина, Є. Радигіна, О. Дишко, Т. Колбіна, І. Зимня, Н. Гагіна, Є. Полякова, В. Карпенко, О. Дерев'янченко та інші. Взаємну активність та взаємний вплив учасників навчального процесу досліджували Н. Мосейчук, С. Смирнов, Є. Шиянов та інші.

Об'єкт дослідження – процес гуманізації системи вищої освіти.

Предмет дослідження – впровадження суб'єкт-суб'єктного управління у педагогічний процес у закладах вищої освіти в умовах гуманізації освіти.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні специфіки та аналізі процесу гуманізації системи вищої освіти через суб'єкт-суб'єктне управління педагогічним процесом.

Для досягнення зазначеної мети визначено такі завдання дослідження:

1. На підставі аналізу наукової літератури розкрити теоретичні основи суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом у закладах вищої освіти в умовах гуманізації освіти.
2. Визначити поняттєво-термінологічне поле дослідження.
3. Розкрити теоретичні засади впровадження суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом у закладах вищої освіти.

4. Теоретично обґрунтувати аналіз засобів гуманізації педагогічного процесу та впровадження суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом.

Теоретичне значення дослідження полягає у характеристиці понять: освіта, гуманізація, педагогічний процес, гуманістичний підхід, суб'єкт-суб'єктна взаємодія та визначенні особливостей впровадження суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом у закладі вищої освіти.

Практична значущість результатів дослідження полягає в тому, що аналіз теоретичного матеріалу може бути використаним як рекомендації щодо впровадження суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом у закладах вищої освіти та стане необхідним у процесі професійного виховання студентів [24, с. 166].

Матеріали теоретичного аспекту дослідження оприлюднювалися у тезах доповіді «Теоретичні засади адаптивного управління в закладах вищої освіти» та на XII Міжнародній науково-практичній конференції «Topical issues of the development of modern science», яка проходила 29-31 липня 2020 року у Софії, Болгарія.

У процесі написання роботи було використано такі методи дослідження: теоретичні: аналіз методичної літератури з досліджуваного питання, а також педагогічних матеріалів; теоретичне узагальнення, аналіз, синтез, абстрагування, порівняння; емпіричний: спостереження, вивчення продуктів діяльності досліджуваних (письмових, творчих, контрольних робіт, есе), вивчення і узагальнення педагогічного досвіту.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, основної частини, загальних висновків, списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладено на 81 сторінці. Список використаних джерел містить 55 назв та 5 посилання на інтернет-джерела.

## РОЗДІЛ 1

# ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

### 1.1 Гуманізація освіти у закладах вищої освіти

У Законі України «Про вищу освіту» освітній процес визначається як інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у вищому навчальному закладі (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження й використання знань, умінь та інших компетентностей в осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості (у старій редакції Закону України «Про вищу освіту» використовувалося термін «навчально-виховний процес») [1].

Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави.

Освіта – процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок, формування світогляду та моральних якостей особистості, розвиток її творчих здібностей. Таке визначення освіти дістає як науковий термін у сучасних навчальних посібниках із педагогіки [12, с. 195].

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального,

економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [1].

В умовах глобалізації та все більш широкого міжнародного співробітництва у всіх сферах виникає задача «мовного прориву», забезпечення вільного володіння кожним випускником вищої школи однієї або навіть кількома іноземними мовами. Нарешті, для успішного життя і діяльності в нашому надзвичайно швидко мінливому світі вкрай необхідним є формування інноваційного типу мислення, що, в свою чергу, вимагає від системи освіти інноваційного характеру, оперативної та адекватної відповіді на виклики часу [23, с. 96].

Доцільним буде розглянути гуманістичну парадигму освіти.

Термін «парадигма» (від грецького *paradigma* – приклад, зразок) означає строго наукову теорію, втілену в систему понять, що виражають найбільш істотні риси дійсності. Друге його значення використовується для характеристики загальноновизнаних наукових досягнень, що дають спільноті фахівців модель постановки проблем і їх рішень протягом певного періоду часу. Саме в такому сенсі він вживається в педагогічній теорії для позначення концептуальних моделей освіти.

У ході історичного розвитку суспільства та освіти як його найважливішого інституту склалися різні парадигми освіти.

Гуманістична (феноменологічна) парадигма освіти розглядає і педагога, і того, хто навчається як рівноправних суб'єктів освітнього процесу. Його головною метою виступає при цьому персональний характер навчання з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей студентів, створення умов для розвитку і саморозвитку студента, надання йому свободи вибору для можливості максимальної реалізації своїх природних потенціалів і для самореалізації. Гуманістична парадигма передбачає свободу і творчий пошук як студентів, так і педагогів. Вона орієнтована на творчість, духовний



розвиток особистості, на міжособистісне спілкування, діалог, допомогу і підтримку в самоосвіті людини і його самовдосконалення.

У сучасній освіті в цілому склалися два основних зразки наукових теорій навчання (парадигми): формує (традиційна) і особистісно-орієнтована (гуманістична). Формуюча парадигма, в свою чергу, має два різновиди, одним з котрих виступає знання-орієнтований, а другим – діяльнісно-орієнтований підхід до змісту і технологій освіти.

Розгляд сучасних парадигм освіти і підходів до його організації дозволяє зрозуміти, що сьогодні для людини освіта є не просто певною сумою знань, умінь і навичок, а й психологічною готовністю до безперервного їх накопичення, оновлення, переробки, іншими словами, до постійної самоосвіти, самовиховання, саморозвитку та вдосконалення особистості [50, с. 184].

Згадані парадигми існують в системі освіти, яка є глобальним об'єктом педагогіки, та об'єднує процеси навчання і виховання і являє собою інтернаціоналізацію тих соціокультурних цінностей суспільства, які поділяються його членами.

Освіта – процес передачі накопичених поколіннями знань і культурних цінностей. Зміст освіти формується і поповнюється зі спадщини культури і науки, а також з життя і практики людини. Отже, освіта є соціокультурним феноменом і виконує відповідні соціокультурні функції.

У зв'язку з цим освіта стає необхідним і важливим чинником розвитку як окремих сфер (економіки, політики, культури), так і всього суспільства.

Гуманізація освіти – новий соціально-педагогічний погляд, що відображає спрямованість розвитку освіти на основі гуманних стосунків зорієнтованих на суб'єкті педагогічної діяльності.

Успішна діяльність будь-якого закладу вищої освіти засновується на управлінні педагогічним процесом на гуманістичних засадах, системі гуманістичного виховання та орієнтації виховного процесу на важливості постаті викладачів та студентів.

Метою гуманістичного підходу в освіті є процес навчання, що здійснюється виключно на благо гуманізації людства, адже гуманізація особистості – досягнення саморозуміння та самореалізації, які так потрібні для оптимального процесу навчання.

Важливе місце займають теорія особистісного орієнтованого навчання і виховання (І. Зимня, І. Бех, І. Якіманська) і проблема становлення гуманних взаємовідносин у закладах вищої освіти (М. Каган, А. Гончаренко). Процесом гуманізації освіти та єдності виховання і навчання займався А. Джуринський; на проблему формування духовної культури особистості звертають увагу у своїх роботах В. Зінченко та І. Зязюн.

Концепція гуманістичного підходу в освіті за В. Сухомлинським – це процес звільнення від гнітючої системи, процес підвищення обізнаності щодо критичних процесів, зосереджених на викладачах та студентах, як важливих суб'єктах у процесі викладання та навчання. Наслідком гуманістичного підходу в освіті є заохочення педагогами студентів критично мислити та діяти відповідно до цінностей гуманності. Саме тому, гуманістичний підхід слід застосовувати у процесі навчання та викладання з метою створити студента, якій мав би змогу відноситися критично як до оточення, так і до самого себе.

Освіта – процес і результат засвоєння студентами знань, умінь і навичок, розвиток розуму за допомогою формування світогляду та інтересів. Виховання у формуванні особистості – це частина процесу формування пізнавального, або інтелектуального аспекту, а також сили почуттів – емоційного аспекту, спрямованих на реалізацію потенціалу людської природи.

Потенціал розвитку людини у закладах вищої освіти спрямований на вдосконалення людських можливостей. Як запропонувала І. Зимня у своїх дослідках – освітніми цілями є поліпшення людського інтелекту та здатності мислити, покращення спільноти та вдосконалення людської духовності.

Метою освіти є створення ідеальної людини, досконалість якої є внутрішнім і зовнішнім аспектом, що робить людину щасливою в цьому світі.

Однак сьогодні, освіта у закладах вищої освіти ізолює студентів від реальності, оскільки викладачі намагаються виховувати їх як когось іншого, а не навчають їх бути собою. Таким чином, свободі думки та поведінки присвячується дуже мало уваги педагогів. У наш час освіта не культивує та не розвиває потенціал учнів, а готує їх до конкретних видів діяльності [47, с. 518].

Поширеною є тенденція до того, що в процесі навчання домінують думки викладачів, які в свою чергу базуються на думках, що містяться в підручниках, які не дають студентам можливості висловити свою думку. Ця точка зору відповідає теорії «*tabula rasa*», яка наголошує, що здатність особистості розвиватися є пасивною, через що вона сильно залежить від навколишнього середовища, особливо у сучасному освіті.

Процес навчання досі виглядає одноманітним, сірим і сповненим напруги. Тому він потребує нового руху та створення новаторського та креативного процесу викладання.

Основними цінностями гуманістичної освіти виступають: людина як суб'єкт культури, власного життя і індивідуального розвитку; освіта як культурне розвиваюче середовище; творчість і діалог як способи існування і саморозвитку людини в культурно-освітньому просторі.

Розвиток гуманістичної позиції відбувається в тому числі і в результаті роздумів педагога щодо своєї діяльності (цілей, мотивів, способів, умов, цінностей, результатів), серед яких головною є ціннісна орієнтація на студента. Основою гуманістичної позиції викладача є погляди, ідеї, уявлення та переконання, що складаються на основі знань про цілі та цінності гуманістичної педагогіки.

Гуманістично орієнтований педагог позитивно ставиться до студента, приймає його таким, яким він є, у виняткових випадках здійснюючи корекцію окремих якостей, але лише при загальному позитивному ставленні

до його особистості. Такому викладачеві властива відкритість, він не обмежується формальним виконанням своїх обов'язків, він щирий у відносинах зі студентами. Викладач-гуманіст виховує почуття власної гідності у кожного студента.

Одним з провідних шляхів реалізації концепції сучасної педагогіки, частиною якої є особистісно орієнтована освіта, є переосмислення ролі і місця предметної підготовки в освіті. Акцент освіти переноситься з володіння предметом як головною метою на володіння предметом як засобом розвитку студента.

Основні положення гуманізації освіти визначаються такою послідовністю: особистість – головна цінність, освіта – перетворення особистості, здійснюване в процесі спеціально спрямованого на це цілісного психолого-педагогічного процесу університету; головний результат такої освіти – не знання, вміння і навички, а здатність до особистісного зростання, взаємодії і соціально особистісної продуктивності.

Гуманістична освіта орієнтована на повагу прав людини, право висловлювати свої думки, розвивати мислення і діяти відповідно до благородних цінностей і гуманітарних норм. Сучасне положення потребує розробки підходів до навчання, які б відповідали вимогам до розвитку талантів студентів.

Для розуміння процесу гуманізації навчання варто приділити увагу працям П. Гальперина, М. Кларіна, П. Підкасистого, які вважають, що студент є суб'єктом навчальної діяльності за умови свідомого, й активного учіння, сутність якого полягає в самостійному цілеспрямованому засвоєнні знань, перетворенні власного досвіду за допомогою соціально вироблених знань, набутті професійних компетентностей для їх використання в подальшому житті, у професійній діяльності [6, с. 109].

Етимологічно термін освіта походить від грецької, а саме «*paedagogike*». «*Paes*» означає «діти», а «*ago*» означає «я веду». *Paedagogike* означає, що «я керую дітьми».

Хоча на латині освіта – «educere», означає рух від внутрішнього до зовнішнього. Цей латинський термін означає виховання думки про зміни, спричинені практикою чи використанням.

В англійській мові цей термін також є похідним від слова «виховувати» – «to educate».

Згідно зі світовим книжковим словником, освіта – розвиток знань, навичок, здібностей або характеру шляхом викладання, навчання та досвіду.

Термінологічно освітні експерти визначають слово освіта з різних оглядів. Існує погляд на інтереси або функції, які він виконує, на процес або на аспекти, що містяться в освіті. Наведемо визначення освіти, на думку освітніх експертів, у таблиці 1.1.

*Таблиця 1.1*

#### **Визначення поняття освіти освітніми експертами**

Автор	Визначення поняття освіти
Н. Басова	Освіта – це спроба породити людину, яка була б критичною, раціональною, соціальною, благочестивою, моральною та ставилася б з повагою до людських цінностей [8, с. 94].
І. Зязюн	Освіта – це діяльність, яка здійснюється спеціально, ретельно, сплановано та відповідно до цілей, що встановлюються дорослим у сенсі надання знань та вмінь, і поступово представляють їх студентам, наголошуючи на залученні їх до освіти [24, с. 82].
Ю. Бабанський	Освіта виступає як організований процес колективного навчання, за умовою, якщо навчальний процес ініціюється студентами [6, с. 48].
І. Зимня	Освіта – функція соціуму, яка забезпечує створення нового соціуму та систем його діяльності. Освіта тісно пов'язана з культурою та духовним розвитком людини [22, с. 104].

Тому, мета освіти повинна бути всеосяжною, що включає освітній, інтелектуальний та фізичний розвиток, комбінація яких дозволить повністю реалізувати потенціал особистості людини. Таким чином, кінцева мета освіти

полягає в гуманізації людства, що дозволить людині насправді стати людиною.

Критерії освітніх цілей людини: по-перше, мати здатність контролювати себе; по-друге, проявляти любов до батьківщини; по-третє, бути обізнаним та розвиненим.

## 1.2 Специфіка педагогічного процесу в умовах гуманізації освіти

Освіта відіграє важливу та стратегічну роль у забезпеченні розвитку когнітивного, психомоторного та афективного інтелекту. Освіта націлена на розвиток людського потенціалу та формування особистості, за допомогою гуманних аспектів, що призводить до набуття більшого студентського інтересу до навчання.

Результатом впровадження освітнього процесу є формування сукупності знань, умінь і навичок набутих особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною програмою, яку можна ототожнити, кількісно оцінити та виміряти.

Відкритість, доступність, безперервність, незалежність від втручання різних факторів, єдність наукової та навчальної діяльності – принципи освітнього процесу. Гуманістичні цінності викладача (людяність, справедливість, відповідальність) реалізуються в суб'єкт-суб'єктних відносинах, розвиваючи у студентів потребу бути людяними, справедливими, відповідальними.

Технологіями освітнього процесу є розвиток критичного мислення та кооперативного навчання.

В освітньому процесі у закладах вищої освіти беруть участь два основних дійових суб'єкти – викладачі та студенти. Отже, освітній процес треба розуміти як єдність викладання (діяльність тих, хто навчає) та навчання (діяльність тих, хто навчається). Зважаючи на це є доцільним розглянути

поняття педагогічного процесу, а особливо педагогічного процесу в умовах гуманізації управління освітою.

Для розуміння сутності освітнього процесу в закладах вищої освіти України більш детально розглянемо його складники (рис. 1.1)

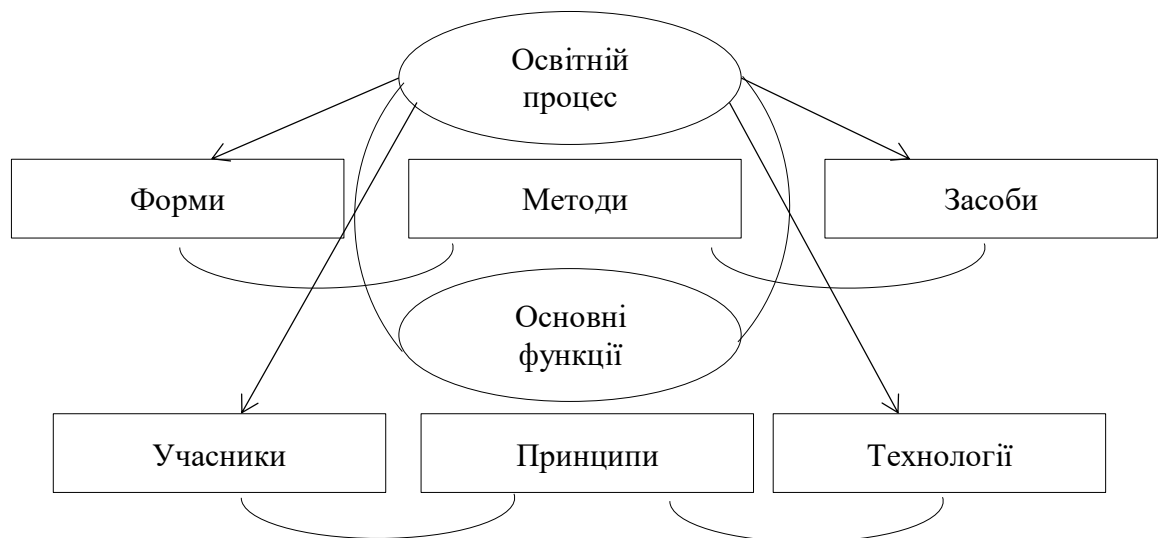


Рис. 1.1. Складники освітнього процесу

Основні функції освітнього процесу такі: освітня, розвивальна, виховна.

Форми освітнього процесу – навчальні заняття, лекції, практичні заняття, самостійна робота студента, практична підготовка та контрольна перевірка знань.

Методи освітнього процесу – «мозкові атаки» на практичних та лекційних заняттях.

Засоби освітнього процесу – презентації, ілюстративний матеріал.

Учасниками освітнього процесу виступають науково-педагогічні працівники, здобувачі вищої освіти, фахівці-практики.

Педагогічний процес – рухлива взаємодія вихователів і вихованців, спрямована на досягнення поставленої виховної мети [11, с. 94]. Він є системою, у якій органічно поєднані процеси формування та розвитку, виховання й навчання з усіма умовами, формами, методами їх функціонування. Варто звернутися й до визначення поняття «організаційної

системи», що являє собою виділену на основі певних ознак упорядковану множину взаємопов'язаних елементів, поєднаних загальною метою функціонування і єдністю управління, які перебувають у взаємозв'язку з середовищем як неподільне явище. Прикладом систем, у яких здійснюється педагогічний процес, є система освіти в цілому, університет, група студентів, навчальні заняття та інше. Кожна з цих систем функціонує в певних зовнішніх умовах: природничо-географічних, суспільних, культурних, тощо [4, с. 13].

Педагогічний процес – цілеспрямована діяльність викладачів і студентів з метою формування нових практичних вмінь та навичок, психологічних якостей особистості та фізичних якостей студентів. У ході зорієнтованого на особистості студента педагогічного процесу відбувається передача знань і умінь від викладача до студентів. Педагогічний процес – це процес виховання, динамічна взаємодія викладачів та студентів, яка спрямована на досягнення поставленої виховної мети.

Також педагогічний процес характеризується як цілісна система, у якій органічно поєднані процеси формування і розвитку, виховання і навчання особистості. Побудова педагогічного процесу складається з різних складників, йому притаманні власна специфіка і канони розвитку. В одному випадку цей розвиток має позитивну тенденцію, а в іншому – виникають перешкоди та конфлікти. Але внаслідок динамічної взаємодії суб'єктів виховання педагогічний процес формує інновації особливої організації діяльності й мислення [10, с. 251].

Важливий компонент освітнього процесу – зміст освіти, в якому втілюються соціальні цілі, які ставляться перед системою освіти щодо підготовки студентів. У свою чергу мета освіти визначає принципи, методи і форми навчання та виховання.

Оскільки головна мета вищої освіти полягає в розвитку особистості, то педагогічний процес повинен здійснювати три головні функції: освітню, виховну і розвивальну.



Складники педагогічного процесу представлені на рисунку 1.2.

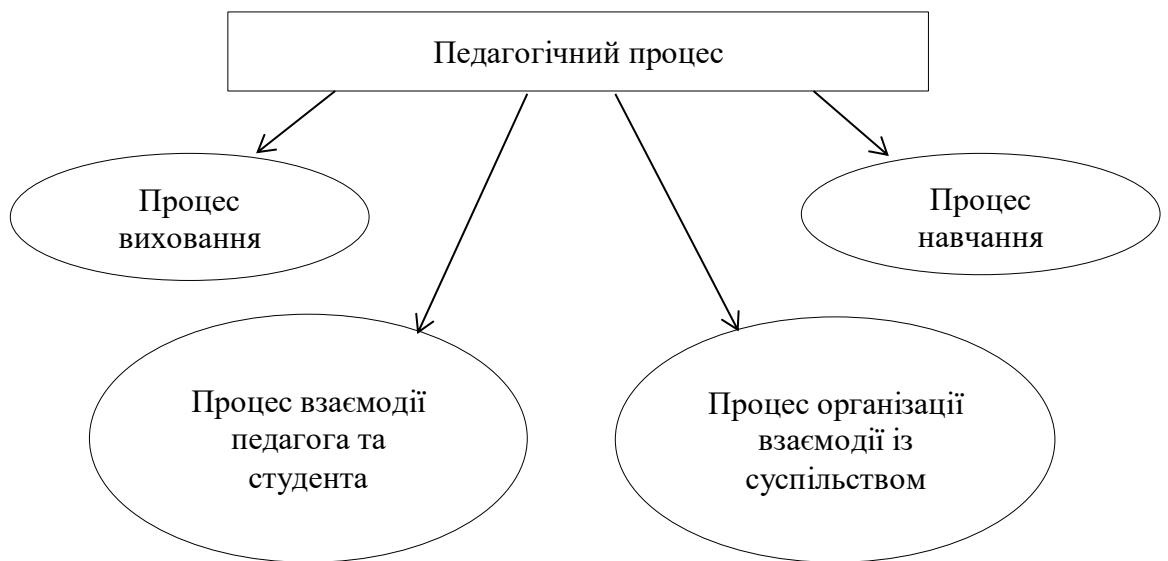


Рис. 1.2. Складники педагогічного процесу

Освітня функція педагогічного процесу полягає у формуванні у студентів системи технологічних, виробничих, наукових та технічних знань; уміння застосовувати ці знання; загальнонаукових, політехнічних і професійних умінь, навичок виконувати свої професійні дії як у звичайних, так і нестандартних ситуаціях.

Виховна функція педагогічного процесу полягає у формуванні гуманістичного й демократичного світогляду студентів, високих моральних якостей та особистісних рис громадянина України, незалежно від національності. Важливе місце в системі вищої школи посідають завдання виховання студентів: виховання поваги до обраної професії, до праці, гідності фахівця.

Велика увага повинна приділятися підготовці молоді до майбутнього сімейного життя, виховання дітей, виконання функцій господаря і виконавця, патріота своєї країни, активної особистості, яка поважає право та закон.

Виховання в системі професійної освіти багато в чому залежить від особистості викладача та від того, яку позицію займають педагог і студенти у

процесі виховання, від характеру взаємодії, від урахування особистісних рис кожного, від можливості співпраці між ними і т. ін.

Розвивальна функція педагогічного процесу в закладах вищої освіти реалізується шляхом розвитку у студентів творчого, продуктивного мислення, активізації синтезу, узагальнення, класифікацій; розвитку самостійності, формуванні потреби в пізнанні, самовдосконаленні та самоосвіті; розвитку психологічних і фізичних якостей студентів.

Усі зазначені функції педагогічного процесу діалектично пов'язані, взаємозалежні, але не тотожні.

Специфіка педагогічного процесу у вищій школі полягає в тому, що він поєднує два складники: навчально-виховний і виробничий процеси. Саме тому педагогічний процес у закладах вищої освіти відбувається в умовах орієнтації студентів на оволодіння певною професією, спеціальністю.

Педагогічному процесу притаманна логіка, згідно з якою забезпечується виховання студентів, а також засвоєння знань, навичок; розвиток пізнавальних, інтелектуальних та інших здібностей. У логіці педагогічного процесу відображено специфіку діяльності як студента, так і педагога. Для студентів це процес навчального пізнання. Цілі студентів можуть бути однаковими з цілями викладачів, але можуть бути й протилежними. Так, цілями викладання є засвоєння загальної культури суспільства загалом і навчального предмета зокрема, розвиток пізнавальних здібностей студентів і формування їхнього світогляду.

За своєю структурою гуманне управління педагогічним процесом відповідає структурі спільної діяльності й складається з підготовчого етапу (планування, моделювання й організації майбутньої діяльності), етапу управління або співуправління навчальною діяльністю студентів через створення відповідних педагогічних умов, етапу оцінювання результатів педагогічної взаємодії.

Педагогічну взаємодію класифікують за такими основними критеріями: за формами організації навчальної діяльності – фронтальна (спілкування

одного учасника із групою), групова (спілкування двох-трьох або більше агентів усередині групи між собою або з викладачем), парна (спілкування двох учасників), опосередкована (без прямого контакту) тощо; за спрямованістю комунікативного впливу учасників взаємодії один на одного – лінійна (однобічна) або циклічна (партнерська); за способом участі агентів навчального процесу в спілкуванні – монологічна (директивна) та діалогічна (розвивальна); за характером впливу на міжособистісні відносини – конструктивна або деструктивна; за рівнем сформованості міжособистісних відносин – суперництво чи співробітництво; за характером моделювання – інформаційно-орієнтована (споглядально-репродуктивна) та інтерактивна (або перетворювально-продуктивна) [31, с. 16].

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія в умовах освітнього процесу – форма педагогічного співробітництва між викладачем та студентом, під час якого вони об'єднані творчим діалогом із метою активного саморозвитку і самовираження особистості кожного з учасників освітнього процесу, також це процес виявлення та реалізації їхніх кращих духовних якостей і творчого потенціалу. Така педагогічна співпраця забезпечує позитивне ставлення студента до педагога в освітньому середовищі.

Основними передумовами реалізації особистісного спілкування в умовах освітнього процесу студентів є такі:

- фасилітаційний режим педагогічного впливу на вихованців, завдяки якому створюються психолого-педагогічні умови, що сприяють творчій діяльності студентів та стимулюють їхню творчу активність;
- педагогічна розвивальна взаємодія кожного учасника педагогічного процесу, що віддзеркалює концептуальне положення про творчу діяльність як взаємодію та сприяє розвитку її учасників
- задоволення потреби кожного студента у неперервній творчій самореалізації, яка узгоджується з концепцією особистості [4, с. 27].

Фасилітатор – людина, у даному випадку педагог, який спрощує групову комунікацію під час навчання студентів. Ця людина забезпечує концентрацію учасників навчального процесу на меті навчання.

Сучасне суспільство вимагає від педагога закладу вищої освіти – не тільки професійних знань, умінь та навичок, але й наявність особистісних, моральних якостей фахівця, його змозгу до саморозвитку, самовдосконалення, творчого розв'язання психолого-педагогічних, соціальних ситуацій, ефективного суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом [56].

У контексті освітнього процесу, підхід потрактовують як спосіб чи мудрість педагогів та студентів для досягнення мети навчання [27, с. 209]; метод початку роботи над завданням чи проблемою [25, с. 95]; філософський погляд на тему, яку слід викласти, а потім створити відповідні методи навчання [26, с. 208].

Гуманістичний підхід орієнтує викладачів та студентів на нову систему цінностей та реалізацію особистісного потенціалу кожного. Важливо зазначити, що для кожної людини цінності є об'єктами інтересів, які виконують роль її орієнтирів у повсякденному житті. Цінності визначають цілі і засоби їх досягнення, які є основою для прийняття рішень, які привносять стабільність у поведінці особистості.

Професійна Я-концепція педагога є проекцією всіх структурних компонентів самосвідомості особистості на професійну діяльність. При цьому співвідношення компонентів і їх ефективну взаємодію визначають рівень розвитку професійної самосвідомості педагога. Становлення професійної Я-концепції стає тим процесом, що створює зв'язк підструктурних компонентів, які формують цілісний «образ Я» з диференційованими і збалансованими елементами.

Професійна Я-концепція студента є наслідком взаємодії двох розгорнутих у часі процесів: внутрішньо детермінованого особистісно-професійного розвитку (спрямованого саморуху) і зовнішнього, по

відношенню до особистості студента і до процесу його навчання. В освітньому процесі студент є носієм активності, індивідуального, суб'єктивного досвіду, володіє прагненням до саморозкриття, самореалізації своїх внутрішніх потенціалів [6, с. 143].

Студенти характеризуються потребою в самовизначенні. Негативний досвід в спілкуванні і діяльності може привести до дестабілізації особистості. Низький рівень позитивної Я-концепції веде за собою патології ідентичності. Внаслідок цього виникають негативні психічні стани: занепокоєння, емоційна напруженість, тривожність, невпевненість в собі, що роблять істотний вплив на психічне і фізичне здоров'я.

У процесі самопізнання та самореалізації особистості відбувається не тільки зосередження на інтересах студентів, а й гуманізація особистісної самосвідомості; формується поняття індивідуальності, поваги, патріотизму та любові до батьківщини. Розвиток повноцінної особистості неможливий без розвитку правової та гуманної держави з гідним рівнем життя кожної людини. Досягнення такого результату буде можливим лише тоді, коли навчання стане складовою частиною формування особистості на гуманістичних засадах.

## Висновки до розділу 1

Освіта – основа інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави.

Гуманізація освіти – концептуальне положення про пріоритет особистості в освіті, формуванні творчого потенціалу та гуманного світогляду цієї особистості. Гуманізація освіти заснована на орієнтації процесу навчання на розвиток і саморозвиток особистості, на увагу до загальнолюдських цінностей, на взаємодію соціуму та особистості.

Гуманізація освіти спрямована на створення таких форм змісту і методів виховання та навчання, які забезпечують ефективне розкриття індивідуальності студента закладу вищої освіти – його особистісних якостей, інтересів та жаги до пізнання; на створення умов, при яких він хотітиме вчитися, буде дуже зацікавлений у тому, щоб сприймати та не відштовхувати вплив викладача. Гуманістичний підхід полягає у ставленні до студентів, як до самостійних суб'єктів, які здатні виконувати завдання за власним вибором та бажанням.

Гуманізація освіти полягає в становленні людини як найвищої цінності у повному задоволенні різних освітніх потреб та розкритті усіх можливих здібностей людини.

Сучасна освіта, на відміну від традиційної освіти, ґрунтується на принципах демократії, гуманізації, постійному навчальному процесі і гармонійному поєднанні світових досягнень та досягнень національних вчених. Основою є компетентнісний підхід, який передбачає переорієнтацію із засвоєння умінь та знань на формування вмінь практично діяти та приймати ефективні рішення.

Специфіка педагогічного процесу в умовах гуманізації освіти полягає в самопізнанні, самореалізації, самоосвіті та в усвідомленні професійної Я-концепції як педагогами, так і студентами.

Педагогічний процес – це процес виховання, динамічна взаємодія викладачів та студентів, яка спрямована на досягнення поставленої виховної мети. Він характеризується як цілісна система, у якій органічно поєднані процеси формування і розвитку, виховання і навчання особистості.

Характерними рисами управління педагогічним процесом в умовах гуманізації освіти є педагогічний підхід і суб'єкт-суб'єктні відносини, фасилітаційне спілкування у процесі навчання у закладі вищої освіти.

Реалізація гуманістичного підходу поєднує в собі навчальні методи аналізу проблем з метою визначення відповідної дії. Ці методи включають постановку проблеми, діалог та практику. При такому підході педагоги та студенти повинні діяти разом, щоби так само разом визначити відповідну дію, яка стане відповіддю на їх сумісні проблеми.

Орієнтація на вивченні індивідуальності кожної особистості, проведення педагогічних бесід, тестувань, анкетувань, щоби встановити повну характеристику особистісних якостей студентів – характеристика гуманістичного напрямку в управлінні педагогічним процесом.

## РОЗДІЛ 2

### ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

#### 2.1 Характеристика управління педагогічним процесом в умовах гуманізації освіти

Для того щоб педагогічний процес гармонійно виконувався педагогами, необхідно управління.

Педагогічне управління – процес перекладу педагогічної ситуації з одного стану в інше та перетворенню праці викладачів у знання їх студентів.

Компонентами процесу управління є постановка мети; інформаційне забезпечення (діагностування особливостей студентів); формулювання завдань залежно від мети закладу вищої освіти; проектування діяльності для досягнення мети; реалізація проекту; контроль за ходом виконання; коректування; підбиття підсумків.

Розрізняють такі закономірності управління педагогічним процесом, як залежність ефективності функціонування системи управління навчально-виховною роботою від рівня структурно-функціональних зв'язків між суб'єктом і об'єктом управління. До числа провідних закономірностей педагогічного менеджменту входять аналітичність, доцільність, гуманістичність, демократичність управління і готовність педагогічних керівників до різних видів управлінської діяльності.

Гуманістичний підхід в управлінні педагогічним процесом – запорука гармонійного становлення студента на шляху до знань. Етимологічно термін підхід має значення «акт встановлення ввічливого контакту з кимось, з метою щось попросити чи запропонувати» [19, с. 173].



Навчання й розвиток особистості студентів пов'язані між собою. Навчання як спрямований, безперервний і організований процес ведення студентів від невідання до знань має виходити з природного розвитку людини, враховувати закономірності цього розвитку і на основі їх забезпечувати подальший розгорнутий розвиток її особистості.

Одним з найпопулярніших підходів в управлінні педагогічним процесом є гуманістичний підхід. Гуманізм – система мислення, в якій людина, її інтереси та розвиток стають центральними та домінуючими, прагнучи підносити культурне та практичне, а не наукове та уможлядне [28, с. 228].

У термінологічній гуманістичній теорії поняття гуманістичного підходу в управлінні закладом вищої освіти зосереджено на проблемі впливу на людину та керування цілями людини, які вони пов'язують із власним досвідом [30, с. 6]. Управління педагогічним процесом базується на сукупності знань людської культури, займається когнітивними та інтелектуальними проблемами. Націлений цей підхід на розуміння їх референтів і використовує, в першу чергу, евристичні методи [32, с. 180].

Авраам Маслоу розглядав гуманістичний підхід в управлінні педагогічним процесом як об'єднуючу силу, яка синтезує поля психоаналізу, та інтегрує аспекти суб'єктивного та об'єктивного, особистого та громадського, від людини до цілісної психології [33, с. 68].

З точки зору психології, гуманістичний підхід до особистості фокусується на психічних можливостях, які виділяють у людей: самосвідомість, творчість, планування, прийняття рішень та відповідальність. Ті заклади вищої освіти, які застосовують гуманістичний підхід, розглядають поведінку людини мотивовану вродженим потягом до зростання, який спонукає нас усіх реалізувати наш власний унікальний потенціал і, таким чином, досягати ідеального стану, відомого як самоактуалізація [34, с. 102].

Ролі педагогів відповідно до гуманістичного підходу в управлінні педагогічним процесом:

- викладач, який сприяє інтелектуальному розвитку, оволодінню знаннями та здатністю мислити;
- тренер, який відіграє роль у розвитку інтелектуальних навичок, соціальних та фізичних рухів;
- як наставник, роль якого полягає у розвитку афективних аспектів, контролю цінностей, установок, мотивацій тощо [35, с. 59].

Сучасному педагогу-гуманісту необхідно виступати в ролі фасилітатора, який допомагає студентам прояснити та досягти своїх цілей і створити клімат у групі, орієнтований на навчання [36, с. 23]. Основна мета цього підходу виявляється як через індивідуальні дії, так і через взаємодію з іншими. Поведінку слід розуміти та інтерпретувати таким чином, щоб студент міг зрозуміти себе та використовувати сильні та слабкі сторони як позитивні аспекти у своєму власному розвитку.

Найбільш відомими прихильниками гуманістичного підходу в управлінні педагогічним процесом є В. Сухомлинський, П. Горностай, О. Солодухова, Л. Олійник. Вони розвивали культурно-дієвий підхід як засіб гуманізації освіти та ставлення студента найвищою цінністю, на яку повинен бути орієнтований спосіб освіти. Цей метод підтримується думкою, що формування естетичного світогляду в молоді – гуманістичний вплив на методи освітнього процесу [40, с. 64].

Студенти повинні розуміти власну реальність як частину свого навчального процесу [42, с. 161]. Основна ідея полягає у тому, що людина у процесі навчання формує себе, а не є сформованою.

Мета стосунків у закладах вищої освіти – звільнення освіти від кліше, яке дозволить і педагогу, і студентам навчатися один у одного [44, с. 446]. Педагогіка розвивається як освітня практика, яка відновлює душу [45, с. 60].

У сучасній педагогіці студенти можуть навчитися брати участь у власних історичних починаннях, відтворюванні та перетворенні світу в межах їхньої безпосередньої реальності [46, с. 15].

Сучасний підхід до управління педагогічним процесом одночасно є підходом, орієнтованим на громадську практику для людей, а також методологію викладання та навчання. Він заснований на переконаннях, що «люди здатні критично думати про свою ситуацію та можуть довірити іншій людині взяти контроль над своїм життям, і колективно трансформувати свої погляди на світ та своє ставлення до нього» [49, с. 36].

Викладачі повинні вести студентів за допомогою демократичного процесу навчання, а також насичувати їх розум критичними ідеями. Методи демократичного навчання повинні базуватися на естетичних почуттях студентів та їх емоціональній культурі.

Проблемно орієнтована освіта, на відміну від класичної, відкидає процес передачі інформації та надає перевагу думці освіти, яка централізує практику взаємодії викладача та студентів [54, с. 53]. Постановка проблем освіти починається з резолюції «педагог-студент-суперечність». Педагогом стають і виклад, і студент (і навпаки): стосунки складаються у відносинах «педагог-студент» зі «студентами-педагогами» [55, с. 136].

Постановка проблеми лежить в основі гуманізації педагогічної практики. У орієнтованій на студента освіті, педагог не є єдиним джерелом знань. Джерелом також є діалог між студентами, а викладач є однією з частин процесу опитування, який заохочує критичне мислення [57].

Отже, цілями управління педагогічним процесом, тобто гуманістичної освіти є зорієнтоване на студентах заохочення критично мислити та виклику розглянути проблеми, під які підпадає це мислення. Студенти заохочуються бути активними учнями, бути творчими та досягти реалістичного визнання оточення, щоб вони вміли реагувати на оточення відповідним чином.

Цей тип освіти допомагає студентам бачити освіту як явище, що стосується їхньої власної ситуації, а не як колекцію чужих і недосяжних «фактів». Вони не просто запам'ятовують інформацію, а ще й замість цього беруть участь у діалозі між собою та педагогом [58].

Основною моделлю освіти сьогодні є гуманістична виховна модель [59].

Надання освіти методом ведення діалогу – орієнтація на інтереси та особливості кожного студента.

Діалогічний підхід, який спирається на досвіді та культурі студентів, робить їх співучасниками власного зростання [61]. Діалог об'єднує педагога та студентів у спільному акті пізнання та повторного пізнання об'єкта дослідження, де замість передачі знання статично, як постійної власності викладача, воно вимагає динамічного наближення до об'єкта і є навчальним простором, де люди створюють і відтворюють акти знання за допомогою процесу спілкування [39, с. 48].

Процес називається діалогом, і він не є теоретичним. Цей процес не нав'язує світ людині, а залучає студентів спостерігати за світом. Завдання педагога – ставити запитання, знайомити студентів зі світом, а не надавати відповіді чи визначення світу.

Нарешті, діалог вимагає мужності. Сторони діалогу повинні заохочувати критично мислити, іншими словами, мислити без страху дії. Визначником для критичного мислителя є безперервне перетворення реальності на користь безперервної гуманізації людей. Такий діалог може створити критичне мислення.

Практика містить як дії, так і рефлексію. З точки зору освітнього процесу, остаточного акту пізнання не існує. Якщо б можна було досягти абсолютного знання, можливість пізнання зникла б, бо більше не було б запитань або проблем для вирішення. Отже, практика починається з абстрактної ідеї (теорії) або досвіду, і включає роздуми над цією ідеєю або досвідом, а потім перетворює це на цілеспрямовані дії.

Одне з найглибших вчень у професійній самосвідомості – діалектика між теорією і практикою. Теорія без практики була б просто абстрактним мисленням, так само практика без теорії зводилася б до наївних дій.

Освіта – невід'ємна частина демократії, і він припустив, що суспільство не може бути насправді егалітарним, поки освіта не стане практикою гуманістичної свободи.

Поняття людини є визнанням самої людської природи. Справа в тому, що у людей є здатність та потенціал для зростання. Тоді як концепція освіти за Василем Сухомлинським – це гуманізація освіти. Намір такої освіти – це процес звільнення від гніту в освіті. За допомогою гуманістичного підходу письменник будував освітню філософію, яка стосується людей як суб'єктів та активних центрів реальності. Сенс полягає в ролі педагога як фасилітатора та тих, хто навчається, в ролі активних діячів, які претендують на саморозвиток. Тоді можна стверджувати, що мета гуманістичного підходу це усвідомлення. Метою є закликання свідомості людини до критичного усвідомлення дійсності. Цей підхід закликає свідомість студентів брати активну участь у навчально-виховному процесі, поважаючи гуманітарні цінності.

Гуманістичний підхід в управлінні педагогічним процесом – підхід до розвитку здібностей педагогів та студентів як суб'єктів у процесі навчання. Це підхід полягає у визначенні, як найкраще співпрацювати педагогам та студентам для вирішення основних проблем, що з'являються в процесі навчання. Методи, що використовуються у гуманістичному підході за В. Сухомлинським, включають постановку проблеми діалог та практику.

Постановка проблеми – це початковий етап, який проводять педагоги та студенти, визначаючи проблеми, з якими вони стикаються в реальності. Потім діалог – це роздуми про стосунки моделі педагог-студент, що мають критичне ставлення до ситуації та до самих себе. Якщо постановка та діалог дають відображення проблеми, то практика – це метод виявлення результатів для подальшого аналізу та рефлексії.

Тому «практика» стала базовим принципом методу освіти. У процесі навчання цей метод стимулює учнів до дії. Потім дія відображається назад після пошуку відповіді від об'єкта, а також для визначення нової дії, більш

доречної при вирішенні проблеми або нових висновків в процесі навчання. Таким чином відбувається процес постійної рефлексії у процесі навчання. Потім теорія і практика викладання відкривають можливості між педагогами та студентами до діалогу, який має на меті сприйняття усвідомленню реальності [5, с. 290].

Рисунок 2.1 показує, що модель гуманістичного навчання актуалізує соціальну взаємодію між педагогами та студентами. Крім того, ці методи мають партнерські стосунки у здійсненні освітнього процесу.

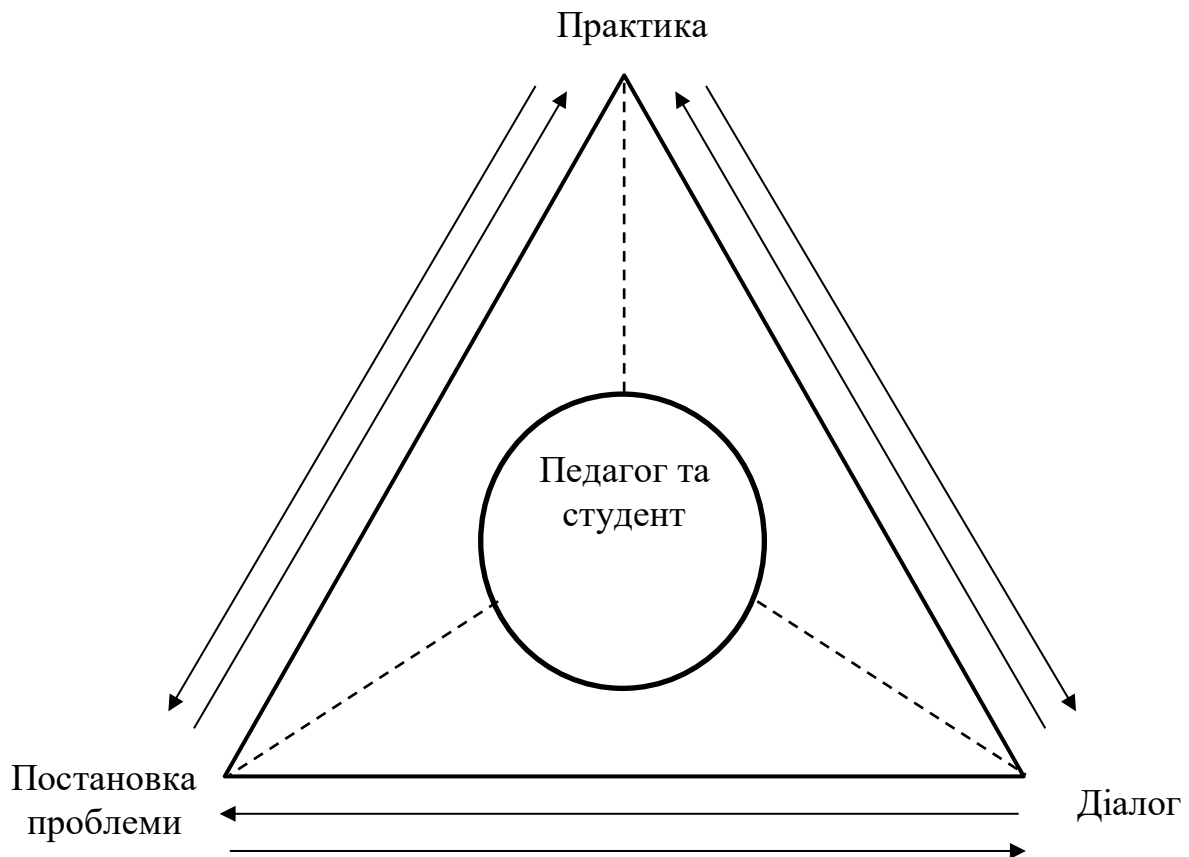


Рис. 2.1. Схема гуманістичного підходу до освіти В. Сухомлинського

Постановка проблеми-Діалог: лінія-вказівник, яка спрямовує на діалог – це відображення певних вже знайдених проблем, які потребують аналізу потреб для визначення відповідної дії. Іншими словами, аналізу, проведеного через діалог між педагогами та студентами.

Діалог-Постановка проблеми: лінія-вказівник, яка спрямовує на постановку проблеми, та вказує на наступний етап, а саме діалог між

викладачами і студентами, але тільки за умови, що проблеми, які потрібно вирішити вже визначено.

Діалог-Практика: лінія-вказівник, яка спрямовує на метод практики – це відображення аналізу, проведеного за допомогою спілкування між викладачами та студентами при визначенні відповідних дій та спроб знайти рішення проблем конкретного об'єкту.

Практика-Діалог: лінія-вказівник, яка спрямовує на діалог, є відображенням того, що практика відбувається тому, що результати аналізу підсумовуються у запланованих діях.

Практика-Постановка проблеми: лінія-вказівник, яка спрямовує на постановку проблеми – це відображення вже здійснених дій, які піднімають нові проблеми. Однак, якщо інших питань не знайдено, тоді мета аналізу була досягнута.

Постановка проблеми-Практика: лінія-вказівник від постановки проблеми показує, що педагоги та студенти мають разом знайти певний об'єкт проблеми, а потім визначити відповідні дії. Однак дії мають відбуватися лише через запланований аналіз, що відбувається у формі діалогу між викладачами та учнями.

Дія походить від проблеми що була проаналізована, та результатів аналізу, які складаються у відповідний план дії. Цей процес буде продовжуватися до досягнення поставленої мети, і цей досвід пробудить критичне ставлення серед педагогів та студентів. Тоді можна стверджувати, що гуманістичний підхід згідно В. Сухомлинського – це процесний підхід із співпрацею трьох методів навчання для визначення найбільш підходящого курсу дії щодо конкретного об'єкту.

Гуманістичний підхід в управлінні педагогічним процесом розглядає людину як вільну та незалежну особистість, а його предметом є визначення напрямку його життя. Гуманістичний підхід пояснює, що практично кожна людина унікальна і має потенціал для стимулювання внутрішнього розвитку.

У гуманістичному підході головною функцією викладача є функція допомоги студентам спростити процес навчання. Викладачі (педагоги) – це особи, які мають за завдання розвиток здібностей студентів у інтелектуальному та психомоторному напрямках. Мета полягає у розвитку здатності студентів до критичного мислення над проблемами в процесі навчання.

Поняття гуманістичного підходу в управлінні педагогічним процесом в освіті – процес звільнення від гнітючої системи освіти, підвищення обізнаності щодо критичних соціальних процесів, зосереджених на педагогах та студентах як суб'єктах процесу викладання та навчання [51, с. 38].

## 2.2 Суб'єкт-суб'єктне управління педагогічним процесом у закладах вищої освіти в умовах гуманізації освіти

Найважливішим завданням сучасності являється – побудувати освіту в контексті вимог і можливостей ХХІ століття, тобто осучаснити і модернізувати всі її ланки. Найпершим з цих завдань вважається зміна змісту освіти. Необхідно більш чітко визначити обсяг фундаментальних знань в різних сферах вивчення людини і світу, відділити їх від надлишкової інформаційної складової, яка повинна виконувати роль ілюстративного супроводу пізнавального процесу. Зміст освіти має регулярно обновлятися відповідно до розвитку науки і оволодінням людиною новими знаннями. Також корекція спрямованості освітнього процесу. Сьогодні застарівають як традиційний, знання орієнтований, так і діяльнісно орієнтований підходи. Життя настійно вимагає вироблення комплексного особистісно-, знаннєво-, діяльнісного орієнтування. При цьому слід озброїти студента розумінням необхідності постійної самоосвіти, самовиховання і самовдосконалення протягом усього активного трудового життя, прищепити йому навички та вміння безперервного процесу самоосвіти і прагнення до його здійснення.



У педагогічній взаємодії велике значення надається особистості педагога, і від того, якими індивідуально-психологічними особливостями він володіє, залежить ефективність цієї взаємодії.

Поняття «фасилітація» походить від англ. *to facilitate* – полегшувати, сприяти, сприяти, створювати сприятливі умови [8, с. 214].

Існує фасилітація соціальна та педагогічна. Соціальна – підвищення продуктивності діяльності особистості внаслідок актуалізації в її свідомості образу іншої людини (або групи людей), що виступає в якості суперника або спостерігача за її діями. Педагогічна – підвищення продуктивності освіти (навчання, виховання) і розвиток суб'єктів професійно-педагогічного процесу за рахунок особливого стилю спілкування і особистості педагога. Фасилітація сприяє підвищенню продуктивності педагогічної діяльності. В педагогічній сфері цей процес відбувається за рахунок особливого стилю спілкування педагога зі студентами, впливу на них його особистості [48, с. 9].

Педагогічна фасилітація пред'являє цілий ряд вимог як до процесу навчання, так і до особистості викладача, особливо до його вміння будувати взаємини зі студентами. Суть педагогічної фасилітації у вищій освіті полягає в тому, щоб подолати традиційне закріплення за студентами виконавської функції. Це дозволить уникнути формування фахівця-функціонера до підготовки активного, здатного до самостійного аналізу і прийняття нестандартних рішень випускника.

При фасилітації навчання педагог отримує можливість використовувати не догматичні методи і прийоми, а ті з них, які сприяють творчому засвоєнню необхідної інформації, формують вміння міркувати, шукати нові грані проблем в уже відомому матеріалі. Вона дозволяє викладачеві зайняти позицію не «над», а «разом» зі студентами і не боятися при цьому бути звинуваченим в «незнанні існуючих на практиці проблем», які аналізуються в ході курсу і часто ставляться під сумнів. Таким чином, він залишається дослідником і не втрачає свого обличчя як учений, не вдягає на себе маску педагога-догматика, що дає однозначні відповіді на всі без

винятку питання навчальної програми. Все це разом узятє створює умови для підвищення інтересу і пізнавальної активності студентів, оптимізує процес розвитку їх професійної самосвідомості та становлення [38, с. 19].

Для оволодіння технологією фасилітації необхідний достатній рівень розвитку таких якостей викладача, як емпатія, рефлексія, лідерство і комунікативність [1]. Але, крім цього, повинна бути потреба студента до оволодіння професією, до вдосконалення професійних якостей особистості.

Все це спрямовано на вдосконалення системи оцінки якості освітніх результатів в умовах модернізації сучасної освіти. Педагогічна фасилітація набуває більш ефективну дію в практичному застосуванні в разі включення педагога в організовану інноваційну діяльність. Інноваційність як характеристика педагогічного процесу відноситься не тільки до зміни психологічного образу педагога і студента, але також характеризує дидактичну побудову процесу і способів його організації. Активний розвиток студента прямо залежить від професійно-педагогічних умінь викладача створювати відповідний емоційний тонус процесу навчання [4, с. 41]. Зацікавлене ставлення викладача в умовах наростаючого прагматизму, зниження мотивації навчання і надмірної інформатизації грає ключову роль. Емоційного потенціалу викладача-фасилітатора відводиться вирішальне значення у вихованні захопленої, відповідальної, здатної до співпереживання і творчості особистості. Тільки викладач-фасилітатор може протистояти надмірної інформатизації.

Принцип особистісної орієнтації навчання студента будь-якого закладу вищої освіти в умовах інформатизації та комп'ютеризації реалізується засобами фасилітаційного спілкування, а сам особистісно-діяльнісний підхід передбачає, в першу чергу, зміну позиції викладача-інформатора на позицію фасилітатора.

Високим гуманістичним змістом соціального розвитку виступають відносини до людини як найбільшої цінності. Людина, як критерій оцінки соціального процесу, являє собою гуманістичний ідеал трансформацій, які

відбуваються в країні. Тому гуманізація освіти розглядається як важливий соціально-педагогічний принцип, відображаючи сучасні суспільні тенденції побудови системи освіти. Орієнтуючись на процеси гуманізації навчання, на цілісне формування студента, визнання його цінності і необхідності для сучасного суспільства, ми, перш за все, повинні пам'ятати, що вона формується особою педагога.

Сучасне суспільство вимагає від випускника – педагога закладу вищої освіти не тільки професійних знань, умінь і навичок, але й в першу чергу наявність особистісних, моральних якостей професіонала, творчого розв'язання психолого-педагогічних, соціальних ситуацій, ефективного та успішного суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом й здатність адаптуватися до нових умов суспільного життя.

Суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії і взаємовідносин педагога і його вихованців в процесі педагогічної діяльності був помічений ще в глибоку давнину. Про це, зокрема, переконливо свідчить цитата з Талмуда, священної книги іудейської релігії: «Багато чому я навчився у своїх наставників, ще більшого – у своїх товаришів, але найбільше – у своїх учнів».

Метою даного виду педагогічної діяльності є передача життєвого і культурного досвіду від старшого покоління до молодшого, а засобом досягнення мети виступають методи, прийоми і технології навчання наочні і технічні засоби [60].

Також, суб'єктом педагогічної діяльності є педагог-методист, який вивчає і узагальнює досягнення педагогічної науки і результати науково-педагогічних досліджень, що трансформує їх у практичні рекомендації. Об'єктом даного виду діяльності виступають педагоги-практики, які здійснюють свої функції, передбачені попереднім видом їх діяльності, на основі одержуваних рекомендацій.

Як суб'єкт ще одного виду педагогічної діяльності виступає адміністрація освітньої установи або її підрозділів (у вищій школі – керівництво кафедр і факультетів), керівництво територіальними органами

управління освітою, а також Міністерство освіти і науки України. Об'єктом управління педагогічною діяльністю є викладачі вузів, студенти, а також колектив викладачів і колектив студентів, навчально-виховний процес в цілому. Мета цього виду діяльності полягає в цілеспрямованому управлінні роботою викладачів-практиків відповідно до принципів освітньої політики держави. Засобом досягнення цієї мети виступають методи, прийоми і технології управління колективом, колективне співробітництво, індивідуальна робота з педагогами і студентами.

Суб'єктом педагогічної діяльності також може бути вчений-педагог; об'єктом – вся сфера педагогічної діяльності в цілому; метою – пошук і розробка нових педагогічних знань; засобом досягнення мети – методи наукового пізнання – спостереження, експеримент, моделювання, розробка теорій і концепцій, нових педагогічних технологій [60].

Саме тому система вищої педагогічної освіти охоплює особливе місце, оскільки педагог є джерелом творчості в освіті, зразком творчого ставлення до навколишнього середовища для своїх студентів.

Варто підкреслити, що розуміння природи творчої активності особистості спеціаліста потребує з'ясування особливостей навчального середовища, де саме усвідомлюється ця діяльність і як саме відбувається суб'єкт-суб'єктне управління, та хто в цій системі з учасників педагогічного процесу є суб'єктом, а хто об'єктом. Гуманізація педагогічної освіти передбачає, насамперед, суб'єктний розвиток і саморозвиток особистості педагога, схильного на професійному рівні брати участь у навчально-виховному процесі, реалізовувати на практиці сучасні педагогічні технології, здійснювати процеси у всіх сферах своєї діяльності.

У сучасній гуманістиці доведено, що проблема гуманізації освіти в Україні є основоположною і не може бути вирішена поза контекстом суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин та управління педагогічним процесом. Гуманістичні відносини безпосередньо пов'язані з рівнем управління суб'єктів педагогічного процесу, адже глибина їх гуманності обумовлюється

здатністю до культурної взаємодії, продуктивного діалогу, співтворчості на основі спільних цінностей. За таких умов з'являється сприятливе середовище для розвитку майбутнього педагога справді культурною і освіченою особистістю, що і є показником якості освіти.

Поняття «гуманізація освіти» трактується як один із нових соціально-педагогічних принципів, який відображає спрямування розвитку освіти на гуманні стосунки в суспільстві як загальнолюдську цінність. Суттєвим у тлумаченні поняття гуманізації освіти має бути філософський принцип гуманізму. Гуманізм – це змінювана з історією розвитку суспільства система поглядів, яка визначає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності – нормою стосунків між людьми.

Водночас гуманізація педагогічного процесу вищої школи означає створення найсприятливіших умов для усвідомлення й реалізації особистістю своїх потреб та інтересів. [3, с. 117].

Оскільки в сучасних умовах позачерговою є необхідність підготовки компетентних педагогічних спеціалістів, здатних до ефективної управлінської діяльності, то ЗВО повинен забезпечувати формування творчої особистості педагога, як найкращої передумови розвитку його управлінської культури, як суб'єкта виховання та навчання, формування в нього основних видів компетентностей щодо суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом.

Стати суб'єктом можна, якщо навчання розгортається як власна, цілеспрямована діяльність, регульована студентом. Сучасна позиція педагога у навчальному процесі, що стає суб'єкт-суб'єктним, оскільки в ньому пов'язані спільною діяльністю студент і викладач. Ця діяльність передбачає професійну роботу вчителя і навчально-пізнавальну – студента.

Суб'єктна позиція не обмежується заняттями в університеті. Викладач також суб'єкт власної діяльності. Освітнє середовище підтримує суб'єктну

позицію. Отже, використання суб'єкт-суб'єктних відносин надає навчальному процесу особистісної форми. [20, с. 185].

«Суб'єкт-суб'єктний» (інтерсуб'єктний) або діалогічний підхід, що є міждисциплінарним, надає глибокий аналіз й уявлення про цілісність особистості на основі діалогічного розуміння й ставлення до світу, що проявляється в процесуальному осягненні природи унікальної особистості через спілкування в процесі спільної діяльності. Людські відносини полягають у ритмічному чергуванні двох станів буття кожної особистості: «Я-Ти» і «Я-Інший». У відносинах «Я-Інший» інший учасник взаємодії є засобом досягнення мети. Відносини «Я-Ти» надають досвід спільного буття («спів-буття»), досвід взаємодії зі світом та людьми, причому особистість має зовнішнє і внутрішнє регулювання [11, с. 120].

Предметно-практична сфера діяльності людини зумовлює зміну структури міжгрупових відносин. Цей процес розвиває одну систему цінностей, які створюють соціальну мотивацію і впливають на ефективність взаємодії і перетворюють індивідуальних суб'єктів у груповий суб'єкт спілкування. Виявлене явище спричиняє зміни в мотиваційно-смісловій, емоційно-вольовій, когнітивній, комунікативно-поведінковій сферах особистості, а також приводить до змін у світогляді людини (зокрема, змінюється ставлення до іншої людини, трансформуються цінності й ціннісні орієнтації тощо).

Суб'єкт як носій предметно-практичної діяльності та пізнання є джерелом активності, спрямованої на об'єкт [20, с. 240]. Суб'єктом діяльності, за визначенням М. Кагана, може бути індивід, соціальна група, окреме суспільство, людство в цілому. Об'єкт діяльності становить її предмет, інструмент і кінцевий продукт. Учений також кваліфікує як об'єкти діяльності природні предмети, соціальні інститути, людей або самого суб'єкта діяльності, за умови його самопізнання або саморозвитку [55].

Також суб'єкт-суб'єктна взаємодія має складну внутрішню структуру, вона містить в собі подвійну рефлексію. Роздвоєння діяльності на двох

суб'єктів, які взаємодіють між собою, зумовлює до того, що кожна сторона постає водночас і як суб'єкт, і як об'єкт діяльності. У цьому дзеркальному відображенні протилежностей криється важливий механізм розвитку організації як системи. Кожен суб'єкт здійснює свій активний внесок у процес розвитку. Взаємний обмін діяльністю постійно змінює суб'єкти, а тим самим і систему в цілому. Саме обмін діяльністю між суб'єктами є джерелом її постійного оновлення, але роль суб'єктів у цьому процесі різна. Соціальна взаємодія асиметрична, у ній завжди є основна сторона. Один і той же суб'єкт може діяти на розвиток системи різноспрямовано, залежно від умов взаємодії. Умови професійної взаємодії (статус суб'єкта в організації, коло його повноважень, психологічний клімат у колективі тощо), детермінують зміст діяльності кожного суб'єкта. Характер діяльності кожного суб'єкта визначається всією системою в цілому і безпосередньо взаємодією.

У цьому контексті важливо підкреслити, що сукупний результат завжди буває синтезом різноспрямованих дій обох сторін. Діяльність кожного з суб'єктів взаємодії не може бути зрозумілою поза взаємодією. Як підкреслює В. Фофанов, первинною є не діяльність одного з суб'єктів, а їх взаємодія, що постає основою для спільної діяльності, оскільки людина відчуває потребу в іншій людині як співучасника свого буття [13, с. 365].

Таким чином, взаємодія суб'єктів є за своєю сутністю спільною діяльністю, у якій домінанта суб'єктивного чинника визначає конструктивний характер взаємодії. За В. Сагатовським, історичний аналіз спільної діяльності доводить, що вона є пріоритетною для життєдіяльності людини та поєднує в собі перетворювальну, пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну, комунікативну і творчу діяльність одночасно [16, с. 74].

Модель суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом як комунікативної взаємодії залежить від її основних функцій.

Людина як соціальна істота здатна до вибору власної реакції на однакові об'єктивні умови в процесі спільної діяльності. Тому системоутворювальним центром суб'єкт-суб'єктного управління

педагогічним процесом як спільної діяльності є ціннісні орієнтації людини як об'єкту, на якому зосереджується освітній процес. За однакових обставин, за наявності спільних потреб і однакового творчого потенціалу різні суб'єкти діяльності поведуться істотно (іноді до протилежності) по-різному у ситуаціях спільної діяльності. Вибір залежить від культурологічних поглядів (життєвих смислів – цінностей і ціннісних орієнтацій), що впливають на соціальні відносини, формують і визначають їхній характер.

Цінності й ціннісні орієнтації є суб'єктивними, притаманними суб'єкту діяльності і демонструють ставлення людини до світу, що стає для певного суб'єкта (людини культури) стійким, головним і впливає на його світогляд і формування відповідних особистісних або професійних якостей [19, с. 221].

За критерієм «ступінь активності суб'єкта», науковці В. Сітаров та В. Маралов виокремлюють моносуб'єктні моделі взаємодії двох типів та полісуб'єктну особистісно-орієнтовану модель взаємодії.

Для моносуб'єктних моделей характерним є активність одного з її учасників і відносна пасивність іншого. У моносуб'єктній моделі типу «суб'єкт – об'єкт», активність одного з учасників (суб'єкт) спрямована на іншого учасника взаємодії (об'єкт): суб'єкт→об'єкт. Моносуб'єктна модель взаємодії «об'єкт – суб'єкт» постає зворотною моделлю: суб'єкт←об'єкт. Отже, моносуб'єктні моделі є лінійними. Полісуб'єктна модель взаємодії типу «суб'єкт – суб'єкт» є діалогом або подвійним монологом, де кожен із учасників є активним: суб'єкт↔суб'єкт, а тому, полісуб'єктна модель постає циклічною. Перший і другий типи моносуб'єктної моделі взаємодії є деструктивними: якщо один із учасників взаємодії незадоволений характером відносин з іншим учасником, то така взаємодія є конфліктною, що призводить до соціально-психологічного відчуження її учасників. Полісуб'єктна модель взаємодії типу «суб'єкт-суб'єкт» є конструктивною, у якій кожен із учасників задовольняє свої інтереси, а отже, задля ефективної діалогічної взаємодії актуальним постає саме тип суб'єкт-суб'єктних відносин [13, с. 412]. Н. Гагіна трактує конструктивну взаємодію як суб'єкт–



суб'єктний контакт, що створює основу для продуктивної спільної діяльності та умови для поглибленого розвитку й самоактуалізації особистості. З-поміж властивих особливостей конструктивної міжособистісної взаємодії вчена називає: рівноправність, прагнення до співробітництва та співтворчості; узгодженість дій, продуктивність і результативність співпраці; передбачення наслідків власних вчинків і особиста відповідальність; прагнення до особистісного зростання та самоактуалізації; створення умов для самореалізації партнера й розкриття власних можливостей [29, с. 378].

Суб'єкт-суб'єктне управління педагогічним процесом в умовах гуманізації вищої освіти – це структурно організована соціальна цілісність, що виконує функції управління та впливу на об'єкт з метою переведення його в новий стан. Тут слід підкреслити три істотні елементи: природу суб'єкта, характер і мету його діяльності [60].

Об'єкт управління являє собою структуровану соціальну цілісність, що функціонує під спрямовуючим впливом суб'єкта з метою досягнення загальних цілей системи управління. У даному визначенні акцентується увага на характеристиці природи суб'єкта з урахуванням його функціональних особливостей. Ознаки суб'єктів управління: суб'єт управління забезпечує враження інтересів певної соціальної спільноти – народу, верств, нації; кожному суб'єкту управління притаманні певні функції, що відбивають загальносистемний поділ праці; управління є не системно-організованими і тому їм властиві риси будь-якої соціальної системи; суб'єкти управління схожі між собою і в той же час розрізняються за ступенем і формами організованості (специфіка державних органів); кожен суб'єкт управління набуває загальносистемної ознаки, перебуваючи в рамках системи управління та взаємодіючи з відповідними об'єктами, іншими суб'єктами цієї системи, з іншими системами управління. Ознаки об'єктів управління: стійкі характерні ознаки мають ті об'єкти-організації, які пов'язані з виконанням наукових ідей; для організацій-об'єктів характерне злиття, органічне поєднання власне управлінських функцій з функціями надання освіти.

Спрямування розвитку освіти відбувається за допомогою такої форми діяльності, як управління. Поняття «управління» багатогранне, ємнісне і у певній мірі універсальне. Воно охоплює біологічні процеси, соціальне життя, механізми тощо. У філософському енциклопедичному словнику управління визначається як «елемент, функція організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує збереження їх певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію їх програми та мети». Це необхідна властивість будь-якого суспільства і витікає з його системної природи, суспільного характеру праці, необхідності спілкування людей у процесі навчання та життя, обміну продуктами їх матеріальної та духовної діяльності» [9, с. 45].

Соціальне управління регулює економічну, соціально-політичну та духовну сфери життя суспільства. Управління освітою, зокрема, відповідає за духовну сферу. Отже, управління освітою можна визначити як цілеспрямований вплив суб'єктів управління різних рівнів (державного, регіонального, місцевого) на всі ланки освіти з метою створення умов для гармонійного розвитку та самореалізації особистості, життєдіяльність якої забезпечує збереження і подальший розвиток соціального організму та культури суспільства.

Суб'єктно зорієнтований педагогічний процес насамперед передбачає орієнтацію на людину, тобто в центрі педагогічного процесу повинні бути студенти та педагоги, а все інше є умовами їх перебігу. Такої ж точки зору дотримувалася і В. Гуменюк, яка підкреслила, що «важливою світоглядною думкою щодо освіти та управління нею на сучасному етапі постає орієнтація на особистість» [8, с. 19].

Саме високий професіоналізм викладача в конкретній галузі знань завжди формували, перш за все, його авторитет і повагу студентів і колег. Цей професіоналізм забезпечував йому можливість викладання своїх дисциплін з урахуванням останніх досягнень науки і техніки, в тому числі і з використанням результатів своїх власних досліджень, виносити на лекції

дискусійні питання. Дійсно, успішне виконання дослідницької роботи дозволяє викладачеві залучати до участі в ній талановитих студентів, обговорювати з ними одержувані результати, пропонувати серйозні інноваційні теми для курсових і дипломних робіт. Так формуються і функціонують наукові школи, збагачуючи їх учасників знаннями та прискорюючи науково-технічний прогрес.

Слід підкреслити, що тенденція комплектування науково-педагогічних кадрів зовнішніх шляхом поступового переходу від залучення до викладацької роботи практиків до формування викладацького корпусу значною мірою за рахунок випускників-відмінників, залучення їх до аспірантури або забезпечення умов підготовки і захисту дисертацій через сумісний пошук має і свої об'єктивні передумови. Такими передумовами стали прискорення науково-технічного прогресу і стрімке наростання обсягу інформації. У цих умовах виявилось більш раціональним орієнтувати кращих студентів на заняття науково-дослідницькою та викладацькою діяльністю відразу ж після закінчення університету, забезпечуючи певну спадковість знань, отриманих в процесі базової освіти, і власних досліджень.

Ці ж передумови серйозно ускладнили також зміст і характер викладацької діяльності. Виявилось, що практично в ті ж терміни, що і раніше, студентам необхідно дати значно більше навчального матеріалу. Для того ж, щоб успішно вирішити цю задачу, викладачеві виявляється вже недостатньо тільки володіти глибокою ерудицією в конкретній галузі знань. Йому потрібно володіти ефективними прийомами і технологіями донесення цих знань до студентів, забезпечення їх сприйняття, розуміння і засвоєння. Тому сьогодні невід'ємним компонентом в структурі професійної компетенції викладача вищої школи стає педагогічна майстерність, яка в усе більш значній мірі визначає рівень професіоналізму і можливість успішного здійснення викладацької діяльності. У зв'язку з цим загальна структура самого поняття професійної компетенції викладача у закладі вищої освіти також ускладнюється, включає в себе нові важливі складові.

Природно, всі вони взаємопов'язані і визначають основні вимоги до викладача, виступаючи орієнтиром в його підготовці і саморозвитку.

Як наукова категорія, педагогічна майстерність отримала статус загальноживаного поняття. Про це свідчить, зокрема, відсутність цього поняття в психолого-педагогічному словнику, хоча там же приводиться визначення поняття майстерності, яке визначається як «глибоке розуміння справи, що поєднується з розвиненим розумінням здійснювати ефективні дії в будь-якому вигляді професійних або аматорських занять» [64, с. 241].

С. Гончаренко визначає педагогічну майстерність як характеристику високого рівня педагогічної діяльності. Критеріями педагогічної майстерності педагога, на його думку, «виступають такі ознаки його діяльності: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність)». Педагогічна майстерність базується на високому професійному рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Необхідними умовами педагогічної майстерності є гуманістична позиція педагога і професійно значущі особистісні риси і якості. [13, с. 251].

Професійна діяльність викладача вищої школи суттєво відрізняється від діяльності шкільного вчителя. Основна відмінність обумовлено вже самими цілями системи вищої освіти, що складаються, перш за все, в забезпеченні високої професійної підготовки студентів і їх особистісному розвитку як майбутніх висококваліфікованих фахівців в самостійно обраній ними області. Саме, виходячи з цього, сам викладач також повинен бути відмінним фахівцем у відповідній сфері науки або техніки. Раніше, десь до середини ХХ століття взагалі вважалося, що гарним викладачем закладу вищої освіти може бути тільки викладач-практик, який має досвід виробничої діяльності, що знає особливості і проблеми своєї галузі викладання. З урахуванням набутого досвіду та на його основі такі фахівці, що мали до того ж схильність до науково-дослідницької та викладацької роботи, готували і захищали дисертації, мають як теоретичне

значення, так і практичну цінність. При цьому вони ґрунтовно і глибоко знайомилися зі станом і тенденціями розвитку відповідної галузі науки [52, с. 305].

У складних суспільно-політичних і соціально-економічних умовах сучасного життя, характерних для трансформаційного періоду в Україні, не можна не відзначити і такий найважливіший компонент професіоналізму викладача вищої школи, яким є його моральні принципи і переконання. У наш складний час, коли загальна демократизація суспільного життя сприяє плюралізму поглядів, важливу роль в структурі професіоналізму викладача вищої школи набувають його світоглядні позиції, його розуміння філософії сучасної освіти. Це означає чітке бачення і розуміння сучасних соціальних вимог до системи освіти і основних тенденцій їх розвитку, які визначаються перспективними потребами суспільного виробництва. Тільки на цій основі можливий раціональний вибір цілей і змісту професійно-навчальної освіти, шляхів і засобів ефективного досягнення обраних цілей.

Суб'єкт як носій предметно-практичної діяльності та пізнання є джерелом активності, спрямованої на об'єкт [20, с. 180].

Суб'єктом діяльності може бути індивід, соціальна група, окреме суспільство, людство в цілому. Об'єкт діяльності становлять її предмет, інструмент(и) і кінцевий продукт. Учений також кваліфікує як об'єкти діяльності природні предмети, соціальні інститути, людей або самого суб'єкта діяльності, за умови його самопізнання або саморозвитку [55].

Затвердження особистісно-орієнтованих технологій навчання в освіті – реалії і неминучість сьогоdnішнього дня. Тому, затребуваними стають педагоги-фасилітатори і інноватори.

## Висновки до розділу 2

Фасилітація – професійна організація процесу і простору для створення загального розуміння та прийняття рішення групою. При цьому важливо, щоб кожен з учасників фасилітації взяв участь в спілкуванні і був готовий взяти на себе відповідальність за виконання.

Педагогічна підтримка – спільне визначення педагога зі студентом його інтересів, цілей, можливостей і шляхів подолання перешкод (проблем), які заважають йому зберігати людську гідність, досягати позитивних результатів у навчанні, праці, спілкуванні, способі життя.

Сучасний етап розвитку вищої освіти формується пошуком шляхів та засобів удосконалення і оновлення освітнього процесу, підвищення його ефективності та зміни сталого положення самоактуалізації та самоосвіти творчої особистості. Перед сучасною освітою стоїть подвійне завдання: вона має формувати людину, здатну змінювати себе і своє майбутнє і водночас таку, яка розуміє та приймає завдання сьогодення [4, с. 63].

У Законі України «Про вищу освіту» освітній процес визначається як інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у вищому навчальному закладі (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження й використання знань, умінь та інших компетентностей в осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості (у старій редакції Закону України «Про вищу освіту» використовувалося термін «навчально-виховний процес») [1].

Організація освітнього процесу в закладі вищої освіти здійснюється відповідно до Конституції України, законів України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» та інших нормативно-правових актів України, державних стандартів освіти, укладених в установленому законом порядку та інших актів законодавства України з питань освіти.

Освітній процес у закладах вищої освіти включає участь двох основних дійових суб'єктів – викладачів та студентів.

Сьогодні є актуальною підготовка компетентних педагогічних фахівців, які будуть спроможними до ефективної управлінської діяльності. Тому, заклад вищої освіти повинен сприяти забезпеченню творчої особистості педагога, як найкращої передумови розвитку його управлінської культури, як суб'єкта навчання, формування в нього основних видів компетентностей щодо суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом.

Стати суб'єктом можна, якщо навчання розгортається як власна, цілеспрямована діяльність, регульована студентом. Суб'єкт-суб'єктне управління педагогічним процесом полягає у зв'язку спільної діяльності викладача та студента. Ця діяльність передбачає професійну роботу викладача і навчально-пізнавальну – студента.

Використання суб'єкт-суб'єктних відносин надає навчальному процесу особистісної форми. Розвиток індивідуальності розглядається як основна мета навчально-виховного процесу, а навчання і виховання – як засоби її досягнення, студент виступає рівноправним учасником навчально-виховного процесу [2, с. 18].

Таким чином, ціллю гуманного управління педагогічним процесом є процес навчання, який спрямований на самоактуалізацію, самопізнання та самореалізацію особистості протягом процесу навчання.

## РОЗДІЛ 3

### АНАЛІЗ ВПРОВАДЖЕННЯ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ У ХНЕУ ІМ. СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

#### 3.1 Аналіз засобів гуманізації педагогічного процесу у ХНЕУ ім. С. Кузнеця

Демократизація забезпечує організаційну, мотиваційну та психологічну єдність всіх учасників виховного процесу як колективу однодумців. Тільки в умовах демократизації стає можливим розвиток таких життєво важливих якостей студентів, як здатність до відповідального і свідомого вибору, самостійність, змагальна ініціативність.

Гуманізація виховання і освіти при орієнтації на суб'єкт-суб'єктне управління педагогічним процесом виступає психологічною основою і соціально-педагогічною характеристикою протікання педагогічного процесу. Вона являє собою процес, спрямований на розвиток особистості як активного суб'єкта творчої навчальної діяльності, пізнання і спілкування.

Орієнтація на суб'єкти педагогічного процесу у Харківському Національному економічному університеті за своїми цілями є умовою гармонійного розвитку особистості, збагачення її творчого потенціалу, реалізації творчих можливостей та прагнень особистості, встановлення гармонійної взаємодії зі світом: природою, суспільством та іншими людьми, тобто встановлення ціннісних відносин між суб'єктами педагогічного процесу, людської взаємодії і взаєморозуміння.

Гуманізація педагогічного процесу – це увага педагога до студента як до людини, як до найвищої цінності, подолання відчуження освіти від живої людської особистості, її потреб і інтересів, завдань розвитку. Таке зосередження педагогічного процесу становить найважливішу характеристику способу життя і діяльності педагогів і студентів. З повним правом можна сказати, що гуманізація реалізується зміною погляду на



характер і суть педагогічного процесу, в якому встановлюються ціннісні ставлення до студентів. Вони виступають суб'єктами спільної діяльності, забезпечують оволодінням цінностей буття і діяльності. Основним сенсом педагогічного процесу в університеті стає оволодіння студентами ціннісними знаннями і способами діяльності, що обумовлює творчий розвиток особистості.

Мета студентів – різнобічна підготовка до майбутньої професійної діяльності на основі інтелектуального і емоційного розвитку, що сприяє формуванню особистісно-професійних та індивідуальних якостей, які відповідають їх ціннісним уявленням про майбутню професійну діяльність, а також їх здібностям, інтересам і потребам.

При цьому у системі навчання університету студенту належить провідна роль в осмисленні ціннісного аспекту цілепокладання, тому що він навчається, а не той, якого навчають. Доросла людина прагне до осмислення висунутих цілей, їх оцінки та прийняття особистісно значущих рішень, здійснення яких забезпечить самореалізацію, самовдосконалення та розкриття своїх творчих сил і можливостей.

Усвідомлення і ціннісне ставлення до цілей пов'язано з прагненням особистості до розуміння сенсу життя, досягнення успіху в діяльності.

В умовах реалізації педагогічного процесу в ХНЕУ ім. С. Кузнеця вироблені людством ідеали і цінності, стають багатством особистості студента тільки тоді, коли вони ґрунтуються на оволодінні певним змістом. Теоретичні знання, практичні вміння і навички стають цінностями тоді, коли студент розуміє їх важливість і необхідність для майбутнього життя і діяльності.

Зміст педагогічного процесу в ЗВО пропонує передачу студентам не будь-якого знання, а значимого знання, що являє собою певну цінність. За допомогою змісту студентам надається комплекс найважливіших цінностей, над якими вони розмірковують, оцінюють, потім їх осмислюють і освоюють. Послідовний перехід від осмислення студентами загальних цінностей до

оволодіння конкретними цінностями стає найбільш істотним моментом в формуванні його особистості.

Традиційний процес навчання націлений на придбання знань, формування умінь і навичок. Фактично формування знань, умінь і навичок виступає метою освіти. Для сучасного етапу розвитку суспільства, зорієнтованого на суб'єкта, відношення до знання як цілі освіти недостатньо. Знання, разом з уміннями і навичками, служать найважливішим результатом освіти, що забезпечує досягнення повноцінного розвитку особистості. І. Кант дав теоретичне обґрунтування такого розуміння ролі знань і розвинув ідею самостійності особистості. У своїх лекціях (1765-1766 рр.) він прагнув довести корисність оволодіння студентами неготовими джерелами, а методом самостійного роздумів і висновків [31, с. 8].

З одного боку, студенти повинні розуміти значення придбаних знань, необхідність повноцінної підготовки з того чи іншого навчального предмету, а з іншого – прагнути самостійно поповнювати свої знання, розширювати сферу їх застосування, опановувати методи і прийомами продуктивного мислення, пошуковими вміннями.

Сучасні студенти прагнуть не обмежуватися тільки базовими курсами по тій чи іншій спеціальності, а відвідують курси за вибором, працюють самостійно з навчальною літературою, звертаються до інтернету, намагаються самостійно проводити дослідження. Аналіз суб'єкт-суб'єктного способу управління педагогічним процесом в ХНЕУ ім. С. Кузнеця показує, що значна частина студентів активно займаються самоосвітою.

Засобами гуманізації в університеті є Молодіжний центр ХНЕУ імені Семена Кузнеця, який було засновано у 2000 році. З дня свого заснування Молодіжний центр проводить постійну роботу, метою якої є розвиток творчих здібностей у студентської молоді, організація культурного дозвілля, залучення студентів до активного громадського та культурного життя університету, створення належних умов для спілкування студентів та

співробітників університету у сфері дозвілля, забезпечення умов для творчого розвитку особистості.

За підтримки адміністрації університету постійно зміцнюється матеріально-технічна база, винаходяться та впроваджуються нові прогресивні методи роботи зі студентами, створюються нові колективи, які охоплюють майже всі напрями сучасного мистецтва, для того, щоб кожен студент знайшов гідне втілення своїм талантам.

До роботи зі студентською молоддю залучаються кращі фахівці різних галузей сучасного мистецтва, під керівництвом яких студенти набувають високого рівня виконавської та сценічної майстерності.

Сьогодні в Молодіжному центрі можна знайти втілення своїх творчих амбіцій у вокальних, музичних, танцювальних, вокально-інструментальних, театральних колективах, командах КВК.

Крім того, якщо студент – творча особистість із цікавими творчими планами, то вони можуть збирати однодумців та організувати власний колектив, а Молодіжний центр створить усі умови для розвитку та реалізації творчих ідей студентів.

Результатами роботи керівників творчих колективів Молодіжного центру з обдарованою студентською молоддю стали висока затребуваність солістів та творчих колективів ХНЕУ ім. С. Кузнеця в районних, міських та обласних святах, які проходять на кращих концертних майданчиках нашого міста, численні перемоги студентів університету на всеукраїнських та міжнародних мистецьких фестивалях, високий художній, культурний та професійний рівень університетських заходів.

Жодне університетське свято не відбувається без виступів наших артистів, серед яких традиційними стали свята Посвяти в студенти, Дні відкритих дверей, ювілеї факультетів, Новий рік, День молоді, День студентів, День усіх закоханих, День захисника України, Шевченківські вечори, фестивалі КВК, День краси, День Перемоги, випускні вечори та багато інших тематичних свят, конкурсно-розважальних програм, вечорів

відпочинку та концертних програм. А для тих, хто тільки починає шукати способи самовираження у творчості, Молодіжний центр щорічно проводить університетські фестивалі студентської самодіяльної творчості «Дебют», «Міс Університет», «Студентська весна», які щороку відкривають нові яскраві імена талановитої студентської молоді.

Студенти мають змогу брати участь у художній самодіяльності, де вони вчаться самоорганізації та комунікабельності, вмінню працювати в колективі, що, безсумнівно, допоможе їм у майбутньому стати висококласними, затребуваними фахівцями, а зараз – допомагає їм досягти видатних успіхів у навчанні і творчості.

Також, університет надає змогу студентам долучатися до інтенсивних курсів вивчення іноземної мови та літніх мовних шкіл.

Соціально-психологічна служба університету також зорієнтована на гармонійне існування кожного студента у стінах ХНЕУ ім. С. Кузнеця.

Метою діяльності служби є соціально-психологічне забезпечення навчально-виховного процесу, підвищення ефективності навчального, наукового процесу, особистісний розвиток, захист психічного здоров'я, соціального благополуччя студентів, викладачів та працівників ХНЕУ ім. С.Кузнеця.

На базі університету працює телефон довіри, за яким можна отримати психологічну консультацію, а також скринька довіри.

Психолог соціально-психологічної служби (СПС) університету виконує наступні завдання:

- психологічну діагностику;
- психологічне консультування;
- сприяє повноцінному розвитку особистості студентів протягом навчання, створює умови для формування у них мотивації до самовиховання та саморозвитку;
- психологічно забезпечує та супроводжує діяльність основних груп працівників університету

- сприяє підвищенню психологічної культури, стресостійкості студентів у сфері навчання і міжособистісного спілкування;
- допомагає у створенні сприятливого мікроклімату, подоланні конфліктів у студентських групах;
- проводить профілактику та сприяє усуненню труднощів адаптації до соціально-психологічних умов життя, які постійно змінюються;
- психологічне просвітництво.

Сайт персональних навчальних систем ХНЕУ ім. С. Кузнеця надає можливість студентам своєчасно відправити роботи викладачам, подискутувати на тему предмету та отримати потрібні матеріали для успішного навчання.

### 3.2 Аналіз суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом у ХНЕУ ім. С. Кузнеця

У ХНЕУ ім. С. Кузнеця виділяють основні мотиваційно-операційні механізми суб'єктів педагогічного процесу: цілеполягання особистого психічного розвитку; прийняття рішень щодо досягнення поставленої мети; виконання прийнятих рішень; оцінка результатів; накопичення індивідуального досвіду.

З роками в університеті відбувається зріст суб'єктності, тобто, студенти стають менш залежні від зовнішніх умов. Навчання зорієнтовано на мікрокліматі, який адаптовано для кожної групи студентів за допомогою гуманістичних суб'єкто-зорієнтованих способів керування педагогічним процесом викладачів.

Суб'єктний досвід – досвід поведінки, в якому сама людина може дати собі звіт про свої можливості, в якому вона хоча б приблизно знає правила організації власних дій і власних взаємини, в якому зафіксовані значущі для людини цінності, існує певна ієрархія переваг, про які вона здатна усвідомити, що їй потрібно і що вона хоче [58].

У педагогіці суб'єктність розглядається в умовах суб'єкт-суб'єктних відносинах, тобто формуванні діалогу між викладачем та студентом в умовах рівноправної взаємодії і об'єкт-суб'єктного перетворення людини з об'єкту на який впливають у суб'єкт, який має вплив на обставини.

Навколо парадигми управління педагогічним процесом за структурою «суб'єкт-об'єкт» на початку ХХІ століття відбуваються значні зміни: прийшло не тільки усвідомлення важливості психологічно насичених досвідних і експериментальних фактів, а й прагнення черпати з них матеріал для розвитку нової вищої школи. Відзначилися чітко виражені тенденції до переходу в управлінні педагогічним процесом за допомогою парадигм «суб'єкт-суб'єкт» і «суб'єкт-полісуб'єктне середовище» [61].

Процес гуманізації та демократизації педагогічного процесу в університеті вимагає виявлення методологічних підстав його формування, визначення змісту освіти всіх дисциплін (загальні гуманітарні та соціально-економічні дисципліни; загальні математичні та природничі дисципліни; побудови гуманізації навчального процесу на суб'єкт-суб'єктних відносинах між викладачем і студентом; підвищення самостійної ролі студентів у здійсненні гуманізації у своїй пізнавальній діяльності у навчанні, а в подальшому – педагогічної діяльності.

У методологічному плані гуманізація і демократизація носять загальнонауковий характер, виступають соціально-педагогічним феноменом і одним з найважливіших проявів суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками педагогічного процесу, служать встановленню гармонійної взаємодії з природою, суспільством та іншими людьми.

Характерна риса гуманізації освіти полягає в тому, що вона інтегрує освіту як суспільне явище, педагогічну діяльність, становлення особистості і на цій основі вибудовує реальний педагогічний процес, який забезпечує цілісний розвиток особистості. «Особистість нового суспільства, – зазначає Ю. Волков, – буде творчою індивідуальністю, яка представляє собою свого роду мікрокосмос, в якому відбивається макрокосмос. Еволюція Всесвіту має

спрямованість на самопізнання, тому що людина і його суспільство є невід'ємною рефлексивною частиною світобудови спілкування» [41, с. 163].

У ХНЕУ ім. С. Кузнеця демократизація університетського життя передбачає розвиток такої системи відносин між всіма учасниками освітнього та виховного процесу, яка заснована на постійному розширенні прав і повноважень, так само як обов'язків і відповідальності всіх суб'єктів управління ЗВО (адміністрації, педагогічного та студентського колективів).

В університеті студентам приділяють особливу увагу. Для полегшення навчального процесу студенти завжди можуть зв'язатися з викладачами електронною поштою (в умовах карантину), дізнатися про освітні програми, навіть отримати сертифікати та вивчати електронні видання.

Важливою стороною ціннісного ставлення до освіти та студентства є спрямованість студентів на вироблення системи умінь і навичок творчої діяльності, розвитку своїх розумових операцій. В цьому випадку процес навчання повинен будуватися за схемою: протиріччя – дозвіл – нове протиріччя, що дає можливість перенести акцент з інформаційного навчання на методологічне, здійснювати перехід від трансляції готового знання до формування творчого мислення і здібностей студентів. Отже, освіта в університеті виступає як цінність і виконує в повній мірі свої завдання, тому що проводить студентів від знання до усвідомлення способів пізнання, вміння перевіряти мислення, надійність його методів, вміння відмовитися заради істини від своїх колишніх недостатніх знань [17, с. 203].

Універсальність цінностей педагогічного процесу проявляється в їх придатності як для окремої людини, так і системи освіти в цілому. Як відзначають В. Сластьонін та Г. Чіжакова, в гуманістичному світогляді не концентрується увага на національних, економічних, релігійних та інших розбіжностях, а робиться акцент на всіх людей ті їхнє життя, любов, освіту, моральну та інтелектуальну свободу. Вони вважають важливим «не протиставлення універсальних цінностей національному гуманізму, а взаємодію з ними, яка передбачає перехід до множинності та різноманітності

культурно-гуманістичних позицій, що поєднуються і доповнюють одне одного» [37, с. 86].

Фундаментальність гуманістичних цінностей визначається їх первинністю по відношенню до інших якісних характеристик.

Студент, який вступив до вищого навчального закладу, має дуже райдужні перспективи отримання освіти, отримання відповідної професії. Він наділений внутрішніми джерелами активності, закладеними природою в завдатках, функціях, здібностях.

Вітчизняною та світовою психологією загально визнано, що джерелом активності особистості є потреба. Потреба стимулює діяльність, виступає в якості її першопричини [43, с. 192].

В університеті звертаються до пізнавальної потреби студентів як цінності. Пізнавальна потреба формується і здійснюється на декількох рівнях.

Перший, початковий рівень цієї потреби – це потреба у враженнях. На цьому рівні студент звертає увагу, перш за все, на новизну стимулу. Для студента новизна виявляється в ситуації навчання, нових навчальних дисциплінах, новому навчальному матеріалі, нових особистісних стосунках і, нарешті, в новому статусі людини, яка стає на крок ближче до обраної професії. Важливо, щоб цей рівень пізнавальної потреби цілеспрямовано підтримувався і розвивався всією системою навчання у ЗВО і ставав значущим для студентів.

Як зазначає Л. Фрідман, другий рівень цієї потреби – це потреба в знаннях, яка часто проявляється в допитливості. Вона призводить до розвитку інтересу до предмета, схильності до його вивчення [28, с. 261].

На вищому рівні пізнавальна потреба має характер цілеспрямованої діяльності і стає невід'ємною якістю особистості. Як показує досвід у ХНЕУ ім. С. Кузнеця, більшість студентів мають яскраво виражену спрямованість на засвоєння знань, на придбання певної професії. Пізнавальна потреба стає



для студентів ціннісним мотивом, спрямованим на здійснення пізнавальної діяльності.

Загальнолюдські цінності сприймаються і засвоюються студентами в гуманістичному педагогічному процесі. Вони формуються протягом усього життя і діяльності людини, особливо в роки навчання в університеті.

Цінність у своїй внутрішній структурі може проявлятися як значення, коли розкривається смисловий зміст того чи іншого предмету, навчального матеріалу, явища, видається інформація про їх властивості і особливості, завдяки чому відбувається оцінювання та віднесення розглянутого феномена в ту чи іншу ціннісну систему. На цьому етапі відбувається виявлення сенсу, оцінювання.

Не менш важливе виявлення причинно-наслідкових зв'язків і ціннісних відносин між суб'єктами педагогічного процесу. Ціннісні відносини між людьми є одним з важливих показників гуманності. До ключових понять, що розкривають ціннісні відносини з іншими людьми, можна віднести: емоційну чуйність, співчуття, підтримку, здатність розділяти почуття і думки іншого, його печаль (протилежна установка – холодність, байдужість і відчуженість від іншого), здатність приймати людину такою, якою вона є, визнавати її право на власні переконання і розвиватися власним шляхом, відповідати за свої вчинки, що завдають іншому збиток (протилежна установка – придушення індивідуальності іншого, неувага до його потреб, безвідповідальність, омана і приниження іншого, співпраця, принцип ненасильство у вирішенні конфліктів (протилежна установка – конкуренція, конфронтація, протиборство) [4, с. 33].

Названі ціннісні елементи в структурі гуманності проявляються не у вигляді механічної суми частин, а складають рухливу систему, компоненти якої знаходяться в тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Результатом такої взаємодії є нові якості, які відсутні у окремо взятих складових. Традиційно виділяють два основних типи цінностей: цінності-цілі (термінальні) і цінності кошти (інструментальні). Цінність може виступати в

якості мети, яка розглядається як бажаний результат. Цінності-цілі, безумовно, містять інформацію про ідеал і перспективи, що вказують на шляхи і засоби діяльності особистості. Інструментальні цінності (цінності-засоби) можна поділити на цінності-відносини, цінності-якості, цінності-знання.

У гуманістичному педагогічному процесі особливо велика роль цінностей-знань. Вироблені людством ідеали і цінності стають багатством особистості студента коли ґрунтуються на оволодінні певним змістом освіти.

Теоретичні знання, практичні вміння та навички студентів ХНЕУ ім. С. Кузнеця стають цінностями тоді, коли студенти розуміють їх важливість і необхідність для майбутньої професійної діяльності та життя. Зміст педагогічного процесу у закладі вищої освіти пропонує передачу студентам не будь-якого знання, а значимого знання, що володіє певною цінністю.

Зміст педагогічного процесу покликаний повідомити студентам комплекс найважливіших цінностей, над якими вони розмірковують, оцінюють, потім їх осмислюють і освоюють. Послідовний перехід від осмислення студентами загальних цінностей до оволодіння конкретними цінностями стає найбільш істотним моментом у формуванні особистості студента університету.

У процесі виховання і навчання важливо звертати увагу на створення умов для реалізації цінностей-відносин. У гуманістичній педагогіці суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом в центрі навчально-виховного процесу перебуває студент, в системі «викладач – студент» важливо встановити поважні і довірчі відносини. На зміну авторитарній педагогіці, кредо якої полягає в тому, що викладач вчить, а студент вчиться, приходить новий підхід, суть якого виражається в тому, що обидва учасники педагогічного процесу вчаться, відбуваються нові взаємини – обидва учасники педагогічного процесу знаходяться в пошуку: викладач – як зацікавити студентів, долучити до майбутньої професії, знайти оптимальні варіанти викладу навчального матеріалу, сформувати природні здібності і

таланти студентів, підтримати їх тягу до пізнання, не дати згаснути допитливості та інтересу до того чи іншого навчального предмету, до навчання взагалі, а студент – в прагненні оволодіти знаннями, вміннями, навичками, необхідними професійними компетенціями, розвинути свої творчі сили і здібності. Якщо викладач виступає як суб'єкт більш обізнаний, то студент – як стимулюючий викладача більше знати, вміло вести діяльність взаємо розвитку. Теза ж авторитарної педагогіки складалася у тому, що викладач знає все, а студент нічого не знає. В гуманістичній педагогіці трактування замінюється тим, що в процесі навчання йде взаємообмін інформацією.

Гуманістична спрямованість процесу навчання і виховання пов'язана з турботою педагога про розвиток студентів, наданням їм можливості навчатися і розвиватися відповідно до своїх інтересів, потребам і здібностям. Вона забезпечується при обліку індивідуальних інтересів, здібностей і запитів студентів. У ХНЕУ ім. С. Кузнеця особлива увага звертається на розвиток студентів: впроваджуються розвиваючі технології навчання, пропонуються курси за вибором, залучення студентів в науково-дослідну діяльність, яке покликане задовольнити запити кожного студента в розвитку творчих сил і здібностей.

Залучення студентів до загальнолюдських цінностей відбувається в умовах гуманістичного педагогічного процесу, зосередженому на суб'єкт-суб'єктній взаємодії.

На підставі цього можна виділити основні етапи оволодіння студентами цінностями в процесі навчання і виховання: пред'явлення цінностей вихованцю, усвідомлення цінностей, прийняття цінностей, реалізація їх в діяльності і поведінці, закріплення цінностей.

Гуманізація педагогічного процесу в університеті полягає в тому, щоб розвинути притягальну силу для студента, вірити в нього, ставитися до нього гуманно і оптимістично, щоб всі засоби, форми, методи університетської роботи повинні були спрямовані на розвиток людинолюбства, залучення до

загальнолюдських цінностей. Лише з їх розвитком людинолюбство сприятиме появі у студентів стійкого характеру.

Роль ХНЕУ ім. С. Кузнеця в становленні творчої особистості студентів важко переоцінити. Завдання університету полягає в формуванні нестандартної особистості, причетною до інших особистостей, здатної співпереживати іншій людині, іншій нації, самій природі і суспільству; в розвитку внутрішнього почуття глибокої особистої взаємозв'язку людини і суспільства, особистої відповідальності за благополуччя людського суспільства. Вирішення цього завдання вимагає гуманізації всього студентського життя, реалізації гуманістичного підходу в навчанні, освіті і вихованні нового сучасного покоління.

Гуманістична спрямованість процесу навчання і виховання пов'язана з турботою педагога про розвиток студентів, наданням їм можливості навчатися і розвиватися відповідно до своїх інтересів, потреб і здібностей. Вона забезпечується при приділенню уваги до індивідуальних інтересів, здібностей і запитів студентів. У сучасному Харківському Національному університеті імені Семена Кузнеця особлива увага звертається на розвиток студентів: впроваджуються розвиваючі технології навчання, впроваджуються нові курси, які задовольняють професійні запити студентів і сприяють розвитку їх творчих сил і здібностей.

Система управління педагогічним процесом в університеті представляє собою складний і надзвичайно важливий інститут, система освіти в значній мірі виконує структуроутворюючу функцію в процесі функціонування і розвитку суспільства. Адже саме вона забезпечує необхідну підготовку нового покоління до успішного життя і діяльності в умовах цього суспільства у відповідності зі сформованими в ньому звичаями, правовими і моральними нормами, культурно-історичними традиціями, ціннісними ідеалами і орієнтаціями.

Управління системою освіти – одне з найважливіших завдань суспільства і функцій держави. Дійсно, від змісту і характеру виконання

управлінських функцій у сфері освіти істотно може залежати як рівень освіти і виховання молоді, її професійні компетенції і загальна культура, духовність, моральні принципи і переконання, так і процеси формування і реалізації стратегічних напрямків політичного і соціально-економічного розвитку суспільства. Тому, управління освітою впливає і на добробут населення [53, с. 261]. Це положення набуває особливого значення, коли мова йде про систему вищої освіти. Саме заклади вищої освіти формують кадрове забезпечення стратегічного розвитку держави. Саме їх випускники складають національну політичну, науково-технічну і творчу еліту суспільства. Саме представники цієї еліти значною мірою визначають стратегічні цілі і напрямки суспільного розвитку. Вони своїм впливом на людей, своєю організаторською та практичною діяльністю забезпечують можливість успішного досягнення цих цілей. Від їх успішної діяльності залежить і подальший розвиток самої системи освіти.

Принципи управління педагогічним процесом у системі вищої освіти сформовані Законами України «Про освіту» та «Про вищу освіту», також Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття). Вони визначають стратегію розвитку вітчизняної вищої школи, виходячи з перспективних завдань і визначальних тенденцій розвитку світової системи вищої освіти. Оскільки управління педагогічним процесом є один з видів соціального управління взагалі, його організація і практичне здійснення повинні виходити з основних принципів гуманістичної управлінської діяльності. Результати аналізу дозволяють виділити в загальній сукупності цих принципів два характерних види: загально-методологічні принципи управлінської діяльності та специфічні принципи управлінської діяльності у сучасних умовах [1].

Керівництву та педагогам Харківського Національного економічного університету імені Семена Кузнеця необхідно продовжувати впровадження суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом в сучасних умовах

гуманізації освіти. У цьому допоможе чітка класифікація принципів управлінської діяльності.

До загальнометодологічних відносять принципи системності управління, його цілісності, інтегрованості і діалектичного протиріччя. Розглянемо кожний із них більш детально.

Принцип системності полягає у виборі і обґрунтуванні ієрархічної системи цілей і завдань управління на кожен часовий проміжок, визначений для кожної з виконавців, необхідних ресурсів і адекватних управлінських технологій. Цей принцип означає, що керівник повинен чітко бачити місце своєї організації і своєї діяльності в загальній картині соціально-економічного та суспільно-політичного життя країни, розуміти внутрішню структуру і логіку діяльності закладу вищої освіти в цілому і окремих її елементів, характер системних зв'язків між ними. Цей принцип реалізується шляхом обов'язкового залагодження тактичних завдань зі стратегічними цілями університету і підпорядкуванню оперативного управління цим цілям, шляхом раціонального поєднання спільних інтересів організації з індивідуальними інтересами працівників. Він означає також облік основних зовнішніх і внутрішніх факторів при підготовці і реалізації відповідальних управлінських рішень і прогнозування їх можливих наслідків технічного, економічного, соціального, психологічного та екологічного характеру.

Принцип цілісності вимагає розгляду об'єкту та управління з позицій його внутрішньої єдності, автономності, незалежності від зовнішнього по відношенню до нього середовища. Природно, це положення носить відносний, а не абсолютний характер, оскільки будь-який об'єкт існує і функціонує в певній єдності з середовищем і взаємодіє з нею через велику кількість найрізноманітніших зв'язків. Стосовно до управління педагогічною діяльністю принцип цілісності означає, що при певній диференціації і спеціалізації окремих підрозділів університету за видами діяльності, її цілям і змісту, при широкому розмаїтті функцій, управління має забезпечувати

структурну визначеність системи її функціонування як єдиного організму в суворій відповідності з обраними стратегічними цілями.

Принцип інтегрованості управління означає забезпечення необхідної синхронізації дій усіх підрозділів, їх цільового та функціонального узгодження, єдності вихідних методологічних підходів до вирішення різних завдань у закладі вищої освіти. Даний принцип призначений для загальної орієнтації всіх учасників спільної діяльності на найбільш ефективне досягнення стратегічних цілей організації як кінцевого результату її функціонування відповідно до обраних якісних і кількісних критеріїв.

Принцип головної ланки в управлінні соціальними системами означає, що в кожній ситуації існує одна конкретна ланка, вплив на яку забезпечує ефективне вирішення сформованих проблем. Цей принцип вимагає від кожного керівника вміння не тільки швидко і безпомилково знаходити головну ланку, а також правильно вибирати такі способи і засоби своєчасного реагування на неї, які б забезпечували досягнення бажаного результату.

Принцип діалектичного протиріччя полягає в необхідності складання сукупності різноманітних процесів виявлення і розпізнавання таких протиріч, які виступають внутрішнім джерелом і рушійною силою розвитку учбової організації. Він припускає наявність у голови університету прагнення і вміння вирішувати виникаючі проблеми не за допомогою прийняття швидких рішень, а шляхом пошуку таких управлінських дій, які б сприяли загальному поступовому розвитку університету в напрямку успіхів у досягненні її стратегічних цілей.

До специфічних відносять принципи моральної домінанти і відповідності управління правовими нормами, принципами послідовності, обов'язковості, справедливості і гуманності управління.

Принцип моральної домінанти управління означає, що у всіх своїх діях керівник повинен керуватися морально-етичними вимогами, прийнятими у даному суспільстві, і нормами професійної етики. Це забезпечить йому

авторитет серед підлеглих, розуміння ними суті прийнятих рішень та готовність до належного їх виконання. У практиці організації управління педагогічним процесом в університеті цей принцип відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки безпосередньо відображається на організації навчально-виховного процесу, отже, і на формуванні системи життєвих цінностей, моральних принципів і переконань майбутніх фахівців.

Принцип відповідності управління правовим нормам полягає в забезпеченні такого положення, щоб і функціонування організації, і дії її працівників, були пов'язані зі службовою діяльністю, здійснювалися суворо в рамках Конституції України і чинного законодавства, та не приводили до порушень. Вони не повинні завдавати економічної або моральної шкоди державі, даному університету, іншим юридичним або фізичним особам, призводити до зниження іміджу університету та авторитету його керівництва.

Принцип послідовності управління педагогічним процесом в умовах гуманізації освіти означає таку продуману сукупність і послідовність управлінськими діями, коли кожне прийняте рішення є не тільки досить обґрунтованим, а й суворо логічним та невідворотно впливає на культуру усієї системи роботи університету і не підлягає скасуванню або перегляду. Винятки допускаються лише в тих випадках, коли це рішення виконано повністю або коли обставини, що викликали необхідність його прийняття, змінилися настільки, що вимагають прийняття нового рішення. Здійснення управлінської діяльності відповідно до принципів послідовності забезпечує стабільність функціонування університету без зайвих не потрібних дій, що знижують ефективність роботи закладу вищої освіти і створюють психологічну напруженість в колективі і підривають особистий авторитет керівника.

Принцип обов'язковості управління педагогічним процесом полягає в необхідності неухильного виконання прийнятих рішень кожним виконавцем, в безумовному і точному виконанні зобов'язань, у виконанні всіх обіцянок,



які дає керівник іншим людям, незалежно від їх соціального та психологічного статусу. Порушення цього принципу здатне завдати серйозної шкоди особистому авторитету керівника та іміджу всього університету. Набагато краще утриматися від непродуманих обіцянок, ніж потім вибачатися за неможливість їх виконання.

Принцип справедливості управління процесом навчання полягає у формуванні та послідовному застосуванні чіткої системи дисциплінарної практики. При цьому розподіл поручень проводиться в повній відповідності з функціональними обов'язками працівників, рівнем їх здібностей. Заохочення і покарання виносяться адекватно якості і кількості виконаної роботи.

Принцип гуманності управління педагогічним процесом означає розуміння керівником того, що за кожним його рішенням стоїть конкретна людина з його особистою гідністю, зі своїми індивідуальними прагненнями та інтересами. І завдання управління відбуваються в обов'язковому їх обліку, в створенні сприятливих умов для максимального розкриття творчого потенціалу людини на благо організації і самої людини [49, с. 32-33].

На базі аналізу ХНЕУ ім. С. Кузнеця у даній дипломній роботі розроблено наступні рекомендації щодо управління педагогічним процесом в умовах гуманізації вищої освіти.

При формуванні стратегії розвитку університету і забезпечення ефективного управління необхідно застосовувати маркетинговий підхід, тобто потрібно продовжувати дотримуватися адекватної і своєчасної відповіді на вимоги перспективного ринку праці, на перспективні потреби суспільства в кадрах фахівців певного профілю і рівня професійної компетентності та розвитку особистісних якостей. Саме необхідністю забезпечення адекватної реакції університету на ці потреби і були визначені сьогодні в якості одних з головних завдань навчально-виховного процесу, університету в цілому і системи управління педагогічним процесом, формування національної еліти, приєднання до Болонського процесу і входження в єдиний європейський простір.

Таке надзвичайно складне і відповідальне завдання успішно вирішується в університеті за допомогою гуманного ставлення до суб'єктів педагогічного процесу, а саме студентів та педагогів. Вирішення цього аспекту вимагає величезної практичної роботи як в області оперативного управління, так і при визначенні та реалізації перспективних завдань університету. В основу стратегії розвитку університету покладена концепція формування національної еліти за допомогою гуманізації педагогічного процесу та орієнтації на суб'єкти педагогічної діяльності.

Педагогічна діяльність в університеті здійснюється професійно підготовленими викладачами, які отримали відповідну освіту. У ХНЕУ ім. С. Кузнеця навчання студентів здійснюють викладачі, які мають спеціальну педагогічну підготовку. Висококваліфіковані фахівці завжди знайомі з принципами, закономірностями і психолого-педагогічними основами організації освітнього процесу.

В сучасних умовах зазначені особливості управління педагогічним процесом відповідають новим вимогам постіндустріального суспільства, стають поштовхом у розвитку системи вищої освіти.

У становленні особистості майбутнього педагога значущу роль грає його участь у спільній з іншими студентами діяльності. Це сприяє відчуттю морально-психологічної спільності, єдності прагнень і волі, радості успіху і засмучення від невдач.

Ця діяльність формує почуття відповідальності через взаємозалежність: всі суб'єкти вимагають від кожного, і кожен вимагає від усіх. У спільній діяльності формуються дисципліна і колективізм. Здатність ставити спільні цілі вище особистих, готовність надати допомогу і підтримку колегам, вміння спільно працювати – головні чинники управління педагогічним процесом у ХНЕУ, яких університету потрібно дотримуватися завжди. У ЗВО складається культура дискусії та обговорення гострих проблем, аналізу можливих альтернатив, розуміння думок та інтересів студентів та педагогів, знаходження взаємних рішень.

У процесі навчання в університеті кожному студенту необхідно дати відчутти причетність до історії свого народу, країни і, нарешті, людям, з якими він живе, викликати у зростаючого покоління бажання розмірковувати, говорити про свободу і несвободу, моральність і аморальність, духовність і бездуховність.

Принцип пізнання і засвоєння студентом в процесі навчання заснований на допомозі у пошуку покликання, змозі побудувати для себе нову картину світу, в якій є місце всім, людям і кожній людині, де пріоритетне значення мають загальнолюдські цінності.

Реалізація цього принципу в педагогічному процесі сприяє усвідомленню того, що людина – не засіб, а самоціль історії, пробудження у студентів інтересу до навколишнього світу, місці людини на землі.

Гуманізація педагогічного процесу неможлива без реалізації принципу пізнання людиною себе як особистості, індивідуальності. У педагогічному процесі необхідно створювати такі умови, які допомагали б кожному студенту мати цілісне уявлення про себе, про свої можливості і здібності, перспективи зростання, включаючи переконання, оцінки й тенденції поведінки, усвідомлення своєї особистої ініціативи, основи власного існування.

Педагогічний процес повинен бути організований таким чином, щоб він представляв життєвий сенс для кожного студента, забезпечував поєднання різних перспектив аудиторного і позааудиторного життя кожного. А це неможливо забезпечити без реалізації в педагогічному процесі принципу збігу інтересів студента з загальнолюдськими інтересами; тобто, управління педагогічним процесом, яке орієнтовано на суб'єктів цього процесу (педагога та студента).

Ґрунтуючись на головній закономірності функціонування і розвитку сучасної системи освіти – орієнтації на розвиток особистості сформулюємо ведучий принцип гуманізації освіти – принцип безперервного розвитку особистості. Всі інші принципи, які спираються на цю закономірність,

підпорядковані цим принципом, забезпечують внутрішні і зовнішні умови його здійснення. Педагоги підкреслюють, що чим гармонійніше буде загальнокультурний професійний розвиток особистості, тим більше ця особистість буде вільною та творчою. Безперервність розвитку особистості в процесі освіти забезпечується тоді, коли вона орієнтована на розвиток.

### 3.3 Соціально-психологічний аспект міжособистісних взаємин суб'єктів освітньої діяльності

Система освіти у ЗВО являє собою один з соціальних інститутів, розвиток якої повністю визначається зміною потреб суспільства, обумовлений характером і досягненнями науково-технічного і соціального прогресу. Динаміку сучасного суспільного розвитку характеризують швидкі і сильні зміни в усіх сферах життя і діяльності людини – в науці і техніці, в економіці і політиці, в освіті і культурі, в організації виробництва і в управлінні ним. Освіта як один з найважливіших соціальних інститутів також схильна постійно розвиватися відповідно до зміни цілей і потреб суспільства.

Особливе місце в гуманістичній педагогіці займає знаменитий український педагог В. Сухомлинський, який відмінною особливістю його системи педагогічних поглядів і практичної педагогічної діяльності створив самоврядні виховні колективи, життя яких відкривало широкі можливості самореалізації і саморозвитку особистості, прояву здібностей і обдарувань. Його виховна система будувалася на гуманістичних принципах поваги до особистості вихованця, його людської гідності, на безмежній довірі, що відкриває шлях до душі вихованця, умінні підходити до кожного з «оптимістичною гіпотезою», проектує і стимулює прояви високих моральних і громадянських якостей; уміння проникати у внутрішній світ думок і почуттів тих, хто навчається, умінні в кожному випадку знаходити педагогічно доцільний спосіб впливу, тон і стиль педагогічного спілкування [15, с. 249].

У Харківському Національному Університеті імені Семена Кузнеця керуються гуманістичною теорією в суб'єкт-суб'єктному управлінні педагогічним процесом.

Головне завдання педагогів університету полягає у тому, щоб з допомогою прийомів педагогічного стимулювання спонукати студентів до занять, не вдаючись до примусу. Викладачі у ЗВО наголошують на важливості глибокого духовного єднання педагогів і учнів, подолання їх протистояння, відмову від формальної рольової взаємодії. «Ми добиваємося того, щоб викладачів і студентів об'єднувала духовна спільність, при якій забувається, що педагог – керівник і наставник. В університеті (школі) викладач – друг того, хто навчається, і якщо ця дружба осяяна благородною повагою, поривом до чогось світлого, розумного, в серці навчаючогося ніколи не з'явиться зло... Виховання без дружби з людиною, без духовної спільності з ним можна порівняти з блуканням у потемках» [18, с. 78-79].

У гуманістичній педагогіці ЗВО особливе значення надається культурі і естетиці навколишнього та матеріального середовища. Керівництво ХНЕУ вважає важливим вводити студентів у навколишній світ, відкривати перед ними вікно в нього, долучати до нового та цікавого. Аналізуючи структуру управління педагогічним процесом в університеті одразу ж на думку приходять слова В. Сухомлинського: «Умійте відкрити перед дитиною в навколишньому світі щось одне, але відкрити так, щоб шматочок життя загравав перед дітьми всіма барвами веселки» [18, с. 56], який далі підкреслював: «Ідіть в поле, в парк, пийте з джерел думки, і ця жива вода зробить ваших вихованців мудрими дослідниками, допитливими, допитливими людьми і поетами» [18, с. 161].

Викладання в університеті представляє собою практику педагога по організації навчальної діяльності студентів і управління нею. Вона спрямована на:

- передачу студентам навчальної інформації;
- ефективну організацію їх навчально-пізнавальної діяльності;

- надання допомоги студентам при ускладненнях в процесі навчання;
- забезпечення засвоєння ними навчального матеріалу, стимулювання інтересу, самостійності та творчості студентів.

Основною педагогічною метою процесу викладання у ХНЕУ є організація ефективного навчання кожного студента в процесі передачі інформації, контролю і оцінки його засвоєння. Концепція являє собою цілісну сукупність процесів або систему пізнавальних дій студентів, орієнтовану на освоєння ними навчального матеріалу, закріплення і застосування отриманих знань, формування умінь і навичок. Метою навчання є пізнання, збір і переробка інформації про навколишній світ, формування професійної компетенції, цілісного світорозуміння і наукового світогляду.

У процесі викладання і навчання утворюється своєрідна система сумісної діяльності: діяльність вивчення студента і організація цієї діяльності педагогом. Викладач в цій ситуації повинен побудувати уявлення про цю діяльність і транслявати це уявлення у роботу студента. Студент же повинен прийняти цю діяльність, увійти в неї і, нарешті, здійснити. Функція викладача, таким чином, полягає в створенні уявлення про навчально-пізнавальну діяльність у студента і в залученні його в цю діяльність, в результаті чого студент її здійснює, отримує необхідні знання, формуючи вміння та навички.

При цьому студент повинен бути не тільки об'єктом педагогічного впливу, а й активним суб'єктом пізнавальної і творчої діяльності, спрямованої на глибоке засвоєння навчального матеріалу.

Результати навчання виражаються в отриманих студентами знаннях, сформованих уміннях і навичках, в системі відносин і загальному розвитку особистості.

Знання характеризують цілісну систему наукових понять про закони розвитку природи, суспільства і мислення, накопичених людством в процесі

активної пізнавальної діяльності, спрямованої на подальше пізнання і зміни об'єктивного світу. Знання в педагогіці визначаються як особлива форма духовного освоєння результатів пізнання, яка характеризується усвідомленням їх істинності. Іншими словами, сутність знання полягає в розумінні, збереженні в пам'яті людини і стійкому відтворенні фактів науки, понять, правил, законів, теорій. Засвоєні знання зазвичай характеризуються повнотою, системністю і дієвістю. Це означає, що в процесі навчання студенти отримують необхідні фундаментальні відомості з основ наук і видів діяльності, представлені в певній системі і впорядковані, за умови, що студенти усвідомлюють обсяг і структуру своїх знань і вміють ними оперувати в навчальних і практичних ситуаціях.

Знання виступають як відображення людиною явищ і предметів навколишнього світу, їх причинно-наслідкових зв'язків і відносин. Знання виражаються в теорії. Найважливішими соціальними функціями знань виступає їх здатність, з одного боку, матеріалізуватися в певні технічні пристрої та технології, забезпечуючи, таким чином, їх використання у виробництві матеріальних і духовних благ. З іншого боку, знання людини перетворюються в її переконання і виступають рушіями до здійснення практичної діяльності.

Уміння є здатністю належним чином виконувати певні практичні дії, оснований на доцільному використанні людиною придбаних знань і навичок. Проявом умінь виступає цілеспрямована діяльність людини, здійснювана під контролем її свідомості. Саме вона і виступає безпосереднім виразом придбаних людиною здатностей творчо користуватися отриманими знаннями і сформованими навичками.

Кожна професійна діяльність вимагає визначеної системи умінь. У зв'язку з цим можна розглядати трудові вміння, вміння вирішувати завдання та вміння аналізувати нові знання.

Існують також логічні, фізичні та інші вміння.

Процес навчання в Харківському Національному економічному університеті обумовлений, з одного боку, потребами суспільства в освічених, творчо мислячих людях, що активно сприяє розвитку науково-педагогічного і соціального прогресу і зміцненню держави. З іншого боку, процес навчання зумовлений потребами особистості в певній системі знань, умінь і навичок, характерних цінностей та ідеалів, необхідних для забезпечення можливості успішного життя і діяльності в умовах сучасного суспільства.

Навчання в університеті є одним з етапів соціалізації особистості, тому варто також враховувати «соціальну ситуацію розвитку», яка характеризується єдністю взаємодії між індивідом і навколишнім середовищем, що виявляється у формі об'єктивних зав'язків і їх суб'єктивного відображення [14, с. 125].

Характерні ознаки навчальної співпраці у ХНЕУ можна умовно розподілити на три групи: філософські, психологічні та педагогічні.

Філософські ознаки визначають сутність співпраці, її загальну ідею. До них можна віднести діалогічність та культуровідповідність.

До психологічних ознак в університеті відносяться особистісні прояви учасників суб'єкт-суб'єктної взаємодії: активність, ініціативність, творчість, рефлексію, толерантність, а також явища позитивної взаємозалежності та емоційної єдності [22, с. 199].

Під педагогічними ознаками розуміємо особливості організації навчальної співпраці, а саме: інтерактивні методи, групові форми праці, раціональну організацію простору та часу, способи об'єднання в групи, постановку спільної мети та завдань, розподіл ролей, рефлексивне управління тощо.

У структурі навчання студентів університету можна виділити наступну послідовність основних процесів засвоєння знань. Сприйняття (перцепція) виступає як відображення в свідомості людини предметів і явищ об'єктивного світу, мати вплив на органи почуттів в даний момент. Розуміння є здатністю людини осягнути сенс і значення досліджуваного, засвоєння і



осмислення ставлення, причин і наслідків, цілей і засобів. Узагальнення полягає в систематизації сприйнятої інформації, виділення і об'єктивні дії найбільш істотних рис предметів і явищ дійсності. Закріплення знань необхідно для запам'ятовування, заглиблення і розширення цих знань, розвиваючи навчально-пізнавальні вміння і навички. Застосування результатів навчання полягає в умінні людини використовувати отримані знання на практиці як в навчальному процесі, так і в житті.

Ефективність навчання студентів в університеті визначається внутрішніми і зовнішніми критеріями.

Внутрішніми критеріями ефективності виступають:

- академічна успішність студентів, яка визначається як ступінь збігу досягнутих і запланованих результатів навчальної діяльності. Вона знаходить відображення в оцінці;

- рівень здатності до навчання й освіченості студентів. Під здатністю до навчання прийнято розуміти їх загальну здатність до засвоєння знань, придбання навичок і формування умінь. Під освіченістю ж мається на увазі система знань, умінь і навичок, відповідна нормі або заданому в освітньому стандарті очікуваного результату;

- якість знань, яке прийнято оцінювати за такими показниками, як їх повнота, системність, глибина, міцність. Одним з основних показників перспектив Професійного і особистісного і розвитку студента є його здатність до самостійного вирішення навчальних і життєвих завдань.

Зовнішніми критеріями ефективності процесу навчання виступають:

- ступінь адаптації випускника до соціального життя і професійної діяльності;

- його готовність до безперервного підвищення рівня своєї освіти;

- наявність у випускника навичок самоосвіти і його прагнення до, самонавчання, самовиховання і самовдосконалення.

Процес навчання студентів у ХНЕУ виконує три основні функції: освітню, виховну і розвиваючу.

Освітня функція полягає в озброєнні студентів знаннями, в формуванні у них умінь, навичок і досвіду творчої діяльності. Знання виявляються в уміннях студента, отже, освіта полягає не стільки у формуванні «абстрактного» знання, скільки в розвитку вміння використовувати його для отримання нових знань і для вирішення професійних і життєвих завдань.

Розвиваюча функція забезпечує процес формування і розвитку особистості студента. Вона сприяє розвитку його сприйняття, мислення, вольової, емоційної і мотиваційної сфери. Розвиваюча функція навчання студента успішніше, якщо навчання має спеціальну спрямованість, якщо воно розроблено і організовано так, щоб включити студента в різноманітну активну і пізнавальну діяльність, особливо якщо вона носить творчий характер. Розвиваюча функція навчання реалізується в ряді спеціальних педагогічних технологій або методичних систем, які переслідують цілі розвитку особистості та орієнтацію на студента та педагога.

Виховна функція передбачає вирішення наступної сукупності основних завдань в процесі навчання: формування світогляду студента, його ідеалів, духовних і моральних цінностей і переконань, трудових, і естетичних уявлень, поглядів та ідей. Виховним фактором процесу навчання є, перш за все, зміст освіти, хоча не всі навчальні дисципліни мають однаковий виховний потенціал. У гуманітарних і соціально-економічних дисциплін він вище, ніж у природничо-наукових, загально-інженерних або спеціальних. Найважливішим виховним чинником в процесі навчання є особистість викладача, його професіоналізм, загальна культура і ерудиція, а також його ставлення до студентів і характер спілкування з ними, психологічний клімат в аудиторії, взаємодія учасників процесу навчання. Природно, що цей клімат, як і характер взаємодії значною мірою визначаються моральними принципами і переконаннями педагога, його принциповістю, вчинками і загальною лінією поведінки.

Ідеї педагогіки співпраці реалізовані в сучасних гуманістичних педагогічних системах ХНЕУ: педагогіці підтримки, педагогіці розуміння.

Надамо їхню характеристику.

Педагогіка підтримки в університеті передбачає спільне проживання навчання студентом та наставником [12, с. 198]. Мається на увазі весь педагогічний цикл від постановки цілей до оцінювання й змін власних дій. Широке розуміння категорії підтримки пов'язане зі створенням сприятливих умов, для розвитку та саморозвитку студента, формування самостійного прийняття рішень і свободи вибору. Тобто – допомога педагога, його сприяння у вирішенні навчальних, моральних, особистісних та інших проблем студента – запорука гуманістичного управління педагогічним процесом в університеті [59].

Педагогічній підтримці відводиться особлива роль: розуміти, що поряд знаходиться людина, яка поки що не готова стати суб'єктом суспільства, але й суспільство не готове надати йому місце [36, с. 58].

Одним із ключових механізмів підтримки студента педагогами ХНЕУ є співучасть у вирішенні його життєвих проблем, коли він не в змозі самостійно прийняти рішення [59]. Особливість цієї системи полягає в тому, що вона не припускає технологізації, шаблонного чи стереотипного підходів. Її основою є людяність, вічні людські цінності, а засобом – спілкування та довірливі стосунки.

Студенти ХНЕУ – не тільки найбільш динамічний шар нашого суспільства, вони визначають можливі шляхи та напрямки його розвитку, оскільки саме студентство представляє майбутню еліту нації. Формування активної життєвої позиції кожного студента сприяє його самоактуалізації і розкриває можливості плідної творчої діяльності як в професійній сфері, так і в суспільно-політичному житті країни. Тобто, соціалізація особистості, формування її спрямованості на максимальне використання свого творчого потенціалу повинно стати невід'ємною складовою моделі фахівця XXI століття. Без неї не буде ні духовності, ні патріотизму, ні навіть особистого щастя і задоволеності життям.

На відміну від принципів традиційного виховання, домінантою якого була ідеологічна чистота і відданість справі партії, сьогодні в центрі виховної системи повинна стати сама людина, а метою виховної роботи повинно бути прагнення до максимального розвитку його талантів і здібностей в його власних, а через них і в громадських інтересах.

З сутнісним підходом при організації навчання, із забезпеченням його особистісно-орієнтованої спрямованості, тісно пов'язаний суб'єкт-суб'єктний підхід, який використовують в ХНЕУ ім. С. Кузнеця.

Структура суб'єкт-суб'єктного підходу полягає у мотиваційно-ціннісній поведінці педагогів та студентів ХНЕУ ім. С. Кузнеця.

Формування у студентів Харківського національного економічного університету на етапі їх навчально-професійної підготовки суб'єктної позиції відображає процес професійного самовизначення, яке, будучи психологічним критерієм стадії професійного навчання, характеризується самостійним і усвідомленим знаходженням цінностей у професійній діяльності, що забезпечує можливість самоактуалізації і самореалізації особистості [3; 9]. Іншими словами, професійне самовизначення студентів ХНЕУ – специфічна форма професійної активності особистості, яка забезпечує становлення і реалізацію суб'єкта професіоналізації. Наявність суб'єктної позиції у студентів на завершальному етапі навчання відображає результат їх професійного самовизначення в процесі навчально-професійної діяльності [9, с. 48].

Структура професійної підготовки майбутнього педагога у ХНЕУ складається із чотирьох етапів (теоретичного, загально-дидактичного, конкретно-дидактичного, акмеологічного).

Система підготовки майбутнього викладача до організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії зі студентами розглядається як підсистема професійної педагогічної підготовки та реалізується у етапи, які співвідносяться з етапами загальної системи (адаптивно-мотиваційний, проблемно-пізнавальний, операційно-технологічний, проектувально-творчий).

Технологія впровадження системи орієнтованої на суб'єкта педагогічного процесу має бути впроваджена в освітньому середовищі університету та реалізована у навчальній, громадській, науковій та практичній діяльності студента. Водночас, технологія підготовки майбутнього педагога наскрізна, така, що охоплює всі компоненти середовища ЗВО та дозволяє перетворити його на інтерактивне середовище, сприятливе для формування суб'єктності студента та здійснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

При дослідженні суб'єктної позиції студентів було враховано їхні професійні особливості, зокрема, вибір студентами спрямованості своєї професійної підготовки (технічної або гуманітарної), як правило, заснований на їх задатках. Спираючись на можливість студентів обирати деякі дисципліни [4, с. 65], можна припустити, що професійне самовизначення студентів різних спеціальностей відбуватиметься в різних типах професійної діяльності: студенти з технічною спрямованістю підготовки схильні до професійного самовизначення в типах професій «Людина-Знак» і «Людина-Техніка», а студенти з гуманітарною спрямованістю підготовки – в типах професій «Людина-Художній образ» і «Людина-Людина».

Таким чином, прояв самоактуалізаційних, рефлексивних та змістовних суб'єктних характеристик в типах професійної діяльності підготовки студентів у зво визначає зміст суб'єктної позиції професійного самовизначення у майбутніх професіоналів.

### Висновки до розділу 3

У ХНЕУ проводяться такі засоби орієнтації на задоволенні студентів, як можливість вибору деяких дисциплін у навчанні, постійний зв'язок з викладачами, активну роботу молодіжного центра, який розвиває студентів; застосування інформаційних технологій у навчанні, таких як сайт персональних навчальних систем; доступ до електронних мультимедійних інтерактивних видань; контроль психологічного здоров'я студентів – скринька довіри в університеті та робота з психологом.

За останні роки при підготовці фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів (ОКР) «бакалавр» та «магістр» робота викладача спрямована на кінцевий результат – формування у студентів компетентностей, які йому необхідні як фахівцю того чи іншого напрямку підготовки (спеціальності), спеціалізації, спеціальності та магістерської програми згідно із затвердженою моделлю.

Студент і викладач – партнери, які мають співпрацювати протягом усього навчального року, а не від сесії до сесії, що забезпечується відповідним структуруванням навчальних дисциплін та поточною блочно-модульною діагностикою з можливістю накопичення відповідних кредитів. В Університеті здійснюється широке запровадження індивідуалізації навчання.

Виховання фахівця майбутнього суспільства, що базується на економії знань, повинно будуватися виключно на підвищенні якості фахівців, яких готує Університет, ґрунтуватися на вивченні й запровадженні досвіду світових лідерів вищої економічної освіти та використовувати кращий вітчизняний досвід.

Вплив на суб'єкт-суб'єктне управління педагогічною діяльністю здійснюється за допомогою таких засобів: психологічна підтримка, орієнтація на адаптацію студента в університеті.

Але, деякі студенти мають недостатньо сформованість концепції «я професіонал», оскільки студенти наприкінці 3 курсу міркують щодо зміни

професії, що пов'язано з економічним станом в країні. На таке рішення студентів впливає ще й велике навантаження позааудиторною роботою. Недостатня кількість консультацій для кожного студента окремо неможлива в умовах карантину, але навіть у такий складний час викладачі університету намагаються у повній мірі орієнтуватися на потреби студентів.

У сучасній гуманістиці доведено, що проблема гуманізації освіти в Україні є ключовою і не може бути вирішена поза контекстом суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин та управління педагогічним процесом у закладах вищої освіти. Гуманістичні відносини природно пов'язані з рівнем управління суб'єктів педагогічного процесу, тому що рівень їх гуманності обумовлюється спроможністю до культурної взаємодії, цікавого діалогу, творчості на основі загальних цінностей. За таких умов постає сприятливе середовище для розвитку майбутнього педагога доброю, обізнаною і всебічно розвиненою особистістю, що і є інтегрованим показником якості освіти.

Термін «гуманізм» (лат. *humanus* – людський) означає «ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей [7, с. 89].

У ХНЕУ ім. С. Кузнеця суб'єктно орієнтований педагогічний процес, який передбачає орієнтацію на людину, тобто в центрі педагогічного процесу повинні бути педагоги та студенти, а все інше є умовами їх перебігу. Така точка зору підкреслює, що важливою світоглядною думкою щодо освіти та управління нею на сучасному етапі постає орієнтація на особистість [8, с. 195]. Ідея педагогічного процесу як суб'єктно-суб'єктної системи дає змогу занести в неї гуманістичний і духовний аспекти розвитку педагогічного процесу. Гуманістична спрямованість педагогічного процесу – це орієнтація на особистість – студента та педагога, твердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки й стосунків.

## ВИСНОВКИ

На сьогодні суспільство усвідомлює необхідність і можливість затвердження нової методики управління педагогічним процесом у закладах вищої освіти в умовах гуманізації освітнього процесу, яка ставить освіту на службу людини, забезпечує задоволення її потреб і інтересів, створює сприятливі умови для реалізації природного потенціалу особистості.

Реалізація гуманістичної парадигми освіти і освіта студентів вимагає перегляду традиційного розуміння мети освіти, вироблення нових підходів до його змісту, відносин між учасниками педагогічного процесу. Тобто, зорієнтувавши методи управління освітою на людину. Цілепокладання, визначення цілей і їх реалізація – найважливіші складові добре організованого навчання. Важливо, щоб педагоги брали за мету навчання і виховання студентів як особистісно значущі, щоб мотивація навчання визначалася насущними потребами особистості студента.

Гуманізація змісту освіти досягається за рахунок його структурування, залучення такого матеріалу, який викликає інтерес у студентів і засвоюється ними з радістю.

Гуманізація процесу навчання пов'язана з встановленням партнерських відносин між його суб'єктами. Її успіх багато в чому залежить від позиції педагога, стилю його спілкування і керівництва навчально-виховною діяльністю студентів, від того, наскільки йому вдається забезпечити контакт зі своїми вихованцями. Дослідження у даній дипломній роботі показують, що в практиці роботи педагогів вищої школи відбувається переорієнтація на особистісно орієнтований спосіб спілкування зі студентами, присутні доброзичливі, партнерські відносини, що є показником успішної гуманізації навчального процесу

Для зближення позицій, для контакту не тільки діловим, а й міжособистісного необхідне забезпечення гуманізації та демократизації усіх



сторін освітнього процесу. В першу чергу – демократизація стилю і принципів керівництва навчально-пізнавальною діяльністю студентів. Цей стиль проявляється в заохоченні викладачем самостійної думки, оригінальності мислення студентів, їх ініціативи, активності і пізнавальної самостійності при вирішенні навчально-пізнавальних і навчально-дослідних завдань.

Викладач з демократичним стилем роботи всі проблеми обговорює спільно зі студентами, при цьому він не нав'язує їм своєї думки, а наводить вагомі аргументи, прагнучи переконати в правильності своєї точки зору. Він ставиться з розумінням до критичних зауважень студентів, намагається їх зрозуміти.

Аналіз показав, що позиція викладача на лекції, семінарському занятті, стиль його поведінки і спілкування серйозно впливають на клімат заняття, ставлення студентів до навчальної дисципліни, взагалі до навчання; нерідко служать джерелом конфліктів в системі «викладач - студент».

Гуманізація освітнього процесу у Харківському Національному університеті імені Семена Кузнеця активізує необхідність пошуку оптимальних шляхів до серця і розуму студентів. Цього можна домогтися, якщо у викладача сформована установка на особистість кожного студента як унікальне явище. Наявність такої установки необхідна для того, щоб педагог міг реалізувати в своїх діях особистісний підхід, своєчасно врахувати індивідуальні особливості та можливості студентів у навчальній роботі, у позауніверситетській діяльності, в спілкуванні.

Розвиток у студентів умінь пізнавати, досліджувати – необхідна умова гуманізації відносин в системі «викладач - студент», встановлення ділових і емоційно-особистісних контактів. Практика показує, що викладач, у якого слабо розвинені або зовсім відсутні ці вміння, несвідомо підмінює вивчення можливостей і індивідуальності студента стереотипними уявленнями про нього.

Успіх гуманізації управлінням освітнього процесу у вищому навчальному закладі багато в чому залежить від встановлення коректної педагогічної взаємодії, співпраці та співтворчості, довірчих, гуманних відносин в системі «Викладач – студент», наявності комфортної атмосфери на лекціях та семінарських заняттях.

Багато в чому паритетні відносини в системі «викладач – студент» визначаються умінням педагога долати будь-які стереотипи, правильно сприймати і оцінювати студента, його труднощі і конфлікти, глибоко бачити причини, що їх породили, орієнтуватися в швидко мінливих педагогічних ситуаціях і приймати рішення в умовах, що склалися. Створюючи умови для постійної і безперервної інтеграції навчальної та науково-дослідної роботи студентів, важливо забезпечити поступовий перехід від простих форм інтеграції до більш складних. Це сприяє постійному розвитку і саморозвитку дослідницьких компетенцій студентів, допомагає їм набирати сили для переходу на наступний етап дослідницької діяльності.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214519#Text> (дата звернення: 17.10.2020)
2. Акофф Р. Акофф про менеджмент / Р. Акофф. [пер. з англ.]. СПб.: Пітер, 2015. 448 с.
3. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи у схемах і таблицях: навчальний посібник / А. М. Алексюк. Харків, 2016. 260 с.
4. Амінов Н. А. Діагностика педагогічних здібностей / Н. А. Амінов. М.: Вид-во Ін-т практи. психол., 2017. 80 с.
5. Архангельський С. І. Лекції з теорії навчання у вищій школі / С. І. Архангельський. М.: Вища школа, 2015. 384 с.
6. Бабанський Ю. К. Педагогіка / Ю. К. Бабанський. М.: Просвітництво, 2013. 163 с.
7. Бабосов, Є. С. Моральна культура особистості / Є. С. Бабосов. Мінськ: Наука і техніка, 2015. 184 с.
8. Басова Н. В. Педагогіка та практична психологія / Н. В. Басова. Ростов-на-Дону: Фенікс, 2014. 416 с.
9. Бондарчук О. І. Основи психології і педагогіки / О. І. Бондарчук, Л. І. Бондарчук. Київ: МАУП, 2017. 182 с.
10. Бордовська Н. В. Педагогіка / Н. В. Бордовська, А. А. Реан. СПб.: Пітер, 2016. 307 с.
11. Вишневський О. І. Сучасне українське виховання: Педагогічні нариси / О. І. Вишневський. Львів: Коло, 2016. 326 с.
12. Вороніна Т. П. Перспективи освіти в інформаційному суспільстві. Філософія освіти. М.: Нове тисячоліття. 2016. С. 195-200.
13. Виготський Л. С. Педагогічна психологія. Психологія: класичні праці / Л. С. Виготський. М.: Педагогіка-Пресс, 2016. 536 с.
14. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. К.: Либідь, 2017. 376 с.

15. Данилов-Данільян В. І., Екологічний виклик і стійкий розвиток . В. І. Данилов-Данільян, К. С. Лосєв. М.: Прогрес-Традиція, 2016. 416 с.
16. Дворянкiна Є. К. Розвиток суб'єктної позиції педагогів у закладі вищої освіти як гуманістична основа їх професійного навчання: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2014. 240 с.
17. Державна національна програма «Освіта» / [Україна ХХІ століття]. Київ: Освіта, 2018. № 44–46.
18. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційній курс / [За ред. В. М. Кухаренка]. Харків, 2016. 282 с.
19. Дичківська І. М. Теорія і технологія педагогіки / І. М. Дичківська, Т. І. Поніманська. Запоріжжя: Слово, 2009. 304 с.
20. Докучаєва В. В. Проектування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі: монографія / В. В. Докучаєва. Лисичанськ: Альма-матер, 2015. 304 с.
21. Дьюї Дж. Моральні принципи в освіті / Дж. Дьюї. Львів: Літопис, 2011. 32 с.
22. Зимня І. А. Педагогічна психологія. Підручник для вузів / І. А. Зимня. М.: Видавнича корпорація «Логос», 2015. 384 с.
23. Зінченко І. В. Розум і мислення в контексті розвивального навчання. Сучасні шкільні технології. Частина І. 2014. №5. С. 95-103.
24. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали та реалії / І. А. Зязюн. К.: МАУП, 2015. 312 с.
25. Інноваційне навчання: стратегія і практика / [Під ред. В. Я. Ляудіс]. М.: Вид-во МГУ, 2014. С. 94-108.
26. Кан-Калик В.А. Основи професійно-педагогічного спілкування / В. А. Кан-Калик. Київ, 296 с.
27. Кібанов А. Я. Етика ділових відносин: Підручник. / А. Я. Кібанов, Д. К. Захаров, В. Г. Коновалова. М.: ИНФРА-М, 2014. 368 с.
28. Клімов Е.А. Развивающийся человек в мире профессий / Е. А. Клімов. Обнинск, 1993. 281 с.

29. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори / Я. А. Коменський [Пер. з нім.]. Т. 2. М., 1992. 576 с.
30. Кремень В. Г. Модернізація системи освіти як важливий чинник інноваційного розвитку держави. Проблеми та перспективи формування національної гуманістичної. Харків, 2017. № 11. С. 3-9.
31. Кремень В. Г. Філософія освіти ХХІ століття. Харків: Педагогіка і психологія, 2016. № 1 (XXXVIII). С. 6-16.
32. Крутецький В. А. Основи педагогічної психології / В. А. Крутецький. М.: Просвітлення, 2012. 256 с.
33. Крисько В. Г. Психологія і педагогіка в схемах і таблицях / В. Г. Крисько. Мінськ: Харвест, 2019. 384 с.
34. Кудін В. О. Освіта в інформаційному суспільстві / В. О. Кудін. К.: Телепрескорпорація, 2008. 152 с.
35. Кузьміна Н. В. Основи вузівської педагогіки / Н. В. Кузьміна. Л.: Вид-во ЛДУ, 2014. 150 с.
36. Кузьміна Н.В. Психологічна структура діяльності викладача / Н. В. Кузьміна, Н. В. Кухарева. Гомель, 2016. 87 с.
37. Куписевич Ч. Основи загальної дидактики [Пер. з польського і предисл. О. В. Довженко] / Ч. Куписевич. М.: Вища. шк., 2006. 367 с.
38. Кушнір В. А. Теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти". Київ, 2013. 39 с.
39. Леонтьєв А. А. Лекція як спілкування / А. А. Леонтьєв. М.: Знання, 2006. 103 с.
40. Лозовий В. О. Культура міжособистісних стосунків: Практичний посібник / В. О. Лозовий, О. В. Уманець, М. Б. Проценка. Харків: Регіон-Інформ, 2018. 112 с.
41. Луговий В.І. Управління освітою: Навч. Посібник / В. І. Луговий. К.: Вид-во УАДУ, 2017. 302 с.

42. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. Київ, 2010. 366 с.
43. Макаренко А. С. Деякі висновки з педагогічного досвіду: Твори в 7 т. – Т. 5. Київ, 2010. С. 209 – 300.
44. Макдоннелл К. Р. Економікс / К. Р. Економікс, С. Л. Брю. М.: ИНФРА-М, 2003. 983 с.
45. Мартиненко С. М. Загальна педагогіка: Навч. Посібник / С. М. Мартиненко, Л. Л. Хоружа. К.: МАУП, 2017. 176 с.
46. Мінакова С.Ф. Викладач в дзеркалі студентської аудиторії. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. 2016. № 1.1. С. 15-21.
47. Литвин В. Г. Науково-освітній Потенціал нації: погляд у XXI століття. Модернізація освіти / В. Г. Литвин, А. В. Андрущенко, А. К. Гуржій. Київ: Навчальна книга, 2014. 943 с.
48. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології: навчальний посібник / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. Т. Шпак. Київ: «Просвіта», 2013. 368 с.
49. Новіков С. П. Застосування нових інформаційних технологій в освітньому процесі: Педагогіка. 2013. № 9. С. 32-38.
50. Рубінштейн С.Л. Основи загальної психології. С. Л. Рубінштейн. СПб, 1998. 257 с.
51. Шелюк Л. О. Освіта: традиції та інновації в умовах соціальних змін / Л. О. Шелюк. Київ, 2017. 197 с.
52. Хуторський А. В. Сучасна дидактика / А. В. Хуторський. Москва-Харків-Мінськ, 2018. 534 с.
53. Швейцер А. Культура і етика / А. Швейцер. Москва.: Прогрес, 2013. 344 с.
54. Щербаков О. І. Формування особистості викладача в системі вищої педагогічної освіти / О. І. Щербаков. Львів, 2008. 276 с.

55. Ягупов В. В. Педагогіка: навчальний посібник / В. В. Ягупов. Київ.: Либідь, 2015. 560 с.
56. Борова Т. А. Адаптивне управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу: мон. д. пед. н., проф. / Науково-прикладний аспект Харківський нац. ек. ун-т. Харків, 2017. С. 69-127. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/19170>
57. Борова Т. А. Особливості інтерактивних методів навчання та їх можливості в контексті розвитку професійної компетентності майбутніх менеджерів «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» з міжнародною участю у науково-практичній конференції. 2020. С. 141-240. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/23667>
58. Борова Т. А. Розвиток професіоналізму у науково-педагогічних працівників через коучингово-моніторингову технологію адаптивного управління. 2019. № 5. С. 6-11. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/23249>
59. Будянська В. А. Стимулювання мовленнєвої активності студентів як умова формування культури ділового спілкування. 2019. С. 314–325. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/23255>
60. Петренко В. О. Сучасний стан розробки проблеми підготовки фахівців різного профілю до міжкультурної професійної взаємодії в психолого-педагогічних дослідженнях: зб. наук. ст., матеріали IV міжнар. наук.- практи. конф., 10-11 листоп 2016 р. «Актуальні питання освіти і науки». 2016. С. 339-345. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/14894>